

DEEL I

DE TOPOGRAFIE
EN DE GESCHIEDENIS

DE VISSERSGEMEENTE HEIS VOOR 1600

1. De oorsprong van Koudekerke

In het eerste en tweede millennium v. K. heeft een dikke laag veen zich opgestapeld in de Vlaamse kustvlakte. Daarover zette de Duinkerke I een laag slib af. Door een lichte daling van de zeespiegel werd de kuststrook ca. 50 n. K. bewoonbaar. Op deze bodem vestigden zich Gallo-Romeinen¹. Dr. H. Thoen deelt ons mede dat A. de Loë in het begin van de 20ste eeuw, op het strand van Duinbergen, enkele scherven Romeins aardewerk gevonden heeft, o.a. een rondscherf van een mortarium (wrijfschaal) uit terra sigillata, en een wandscherf van een kookpot².

In de zomer van 1962 was de steenbakkerij Dumarey bezig met het uitgraven van perceel A 333, een weide in de zuidwesthoek van Heist, langs de grens van Ramskapelle. Toen we op de plaats aankwamen, hadden de werklieden bijna de gehele weide tot op het veen afgevoerd. In het midden stootten ze op stenen en aardewerk. Al deze stukken gooiden ze op de blootkomende turflaag. We hebben zoveel mogelijk scherven verzameld, en die aan de Heer Frans van Bellinghen uit Ganshoren overhandigd. Tussen de tientallen middeleeuwse stukken herkende hij een Romeinse scherf, die hij identificeerde als volgt: „randfragment van een gallo-romeinse wrijfschaal; grijs op de breuk en geel aan de oppervlakte; hard gebakken aardewerk; kwartskorreltjes bevattend; datering: IIe eeuw na Christus”³.

Nadat het rapport van F. van Bellinghen

verschenen was, vroeg Dr. H. Thoen, die toen een studie over de Vlaamse kuststreek in de Romeinse tijd maakte, of hij de bewuste scherf mocht onderzoeken. Zijn beschrijving komt grotendeels met die van F. van Bellinghen overeen: „gallo-romeins mortarium; randfragment, horizontale rand, doorsnede 36 cm, diepte ± 10 cm; bleekoker klei met fijne losse verschraling van hoofdzakelijk witte kwarts; binnenin bezet met grove hoekige witte kwartsfragmenten; herkomst: importwaar; datering: IIe of IIIe eeuw”⁴.

H. Thoen kan de herkomst van de wrijfschaal niet bepalen. Overigens acht hij het bestaan van een Gallo-Romeinse nederzetting op de vindplaats niet bewezen. De scherf kan gedurende de Duinkerke I verspoeld zijn. We wijzen er echter op dat we, ongeveer 100 m van de vindplaats verwijderd, drie zware ronden houten palen in de turflaag hebben zien staan. We zijn evenwel niet in staat geweest om deze palen te laten identificeren. Het uitgegravene terrein werd immers korte tijd later met een laag stort overdekt.

Na de Romeinse regressie heeft de Duinkerke II-overstroming nog een flinke laag klei en zand aangebracht. Op die bodem deed de zoute plantengroei haar intrede. Dit stadium in de ontwikkeling van de zeeoever noemt men schorre. De bewoners van de Zandstreek lieten hun schapen het schorreveld afgrazen. De aangeworpene strook werd alsmaar breder. In de schorrewelden bouwden de schaapherders vluchtheuvels, waarop ze zich bij hoge vloed

in veiligheid konden brengen.

Na de Duinkerke II heeft de lijn Gentele-Evendijk-Zideling, op het einde van de 10de eeuw, een groot stuk werpland ingepolderd. We weiden echter niet verder uit over de bedoelde sektor van de Vlaamse polders, die thans de naam Blankenbergse Watering draagt. Onze aandacht gaat naar het landschap tussen de Gentele en het Zwin. Een deel van dit gewest werd nog overstroomd door de Duinkerke III A, die tot ca. 1040 duurde. Daarna trokken de schapenboeren, van het zuiden en van de Gentele uit, weer het aangeworpene land binnen. Door middel van terpen rukten ze over de nieuwe schorren vooruit. In het midden van de 11de eeuw bereikten ze het gebied ten noorden van de latere dorpen Dudzele en Lissewege.

In de verovering van het bedoelde schorreland zien we o.a. de volgende noordoostgerichte bewegingen: 1. de lijn Lissewege-Beukemare; daar vinden we, van zuidwest naar noordoost: in de Wallebilk A de Baljuwswal; 400 m verder een nog bewaarde hoogte in de Wallebilk B 'met twee wallen'; 100 m verder de Ruge, een ruime terp die later Koudekerke zal heten; 2. de lijn Dudzele-Kathem: daar hebben we de terp van Ramskapelle en de Hoge Wal bij Veldegoed. Het verkeer van de Zandstreek uit, en tussen de grotere terpen onderling, deed schapewegels ontstaan. Te Heist aanzien we als oudste wegen: de Visweg; de Ramskapelse Heerweg; de Speelmansweg.

Omstreeks 1060 won de Evendijk B het schorreland ten oosten van de Gentele. De verst vooruitgeschoven terpen, o.a. Raaswalle⁵, de Ruge en de Hoge Wal bij Veldegoed, werden precies binnen de dijk genomen. De nieuwe grond werd onder de belanghebbenden verdeeld. De gezamenlijke eigenaars vormden, naar het voorbeeld van het waterschap tussen de Gentele en de Zideling, een eigen organi-

zatie: de Oost-Watering. In de nieuwe polder bouwde men hoeven. Op goed gelegen plaatsen ontstonden gegroepeerde nederzettingen. Vier van deze dorpjes werden ca. 1075 tot het centrum van een parochie verheven, nl. Uitkerke, Lissewege, Dudzele en Oostkerke. De genoemde vier parochies vormden elk een ambacht, d.i. een distrikt dat onder het toezicht van een amman stond.

Het dorp Lissewege staat 9 km ten noorden van de oudste kern van Brugge, langs een vroegere schapenweg die, zoals de Gentele en de Dudzeelse Weg, van Brugge uit noordwaarts loopt. De oorspronkelijke parochie Lissewege besloeg ongeveer het noordelijk deel van de Oost-Watering. Haar oppervlakte bedroeg binnen de Evendijk B ca. 20 km². Aangezien de bovengenoemde vier nederzettingen reeds in 1089 als parochies vermeld werden, stellen we de bouw van de Evendijk B in het midden van de 11de eeuw.

Er zijn geen geschreven bronnen bewaard die handelen over de indijking van de Oost-Watering. Wel weten we uit de leenboeken van de Burg van Brugge dat de Graaf in de nieuwe polder vele stukken grond en enkele rechten aan bepaalde personen uitgeleend heeft. Ziehier de voornaamste leenhoven in de noordoosthoek van de oorspronkelijke parochie Lissewege: 1. een leengoed waarvan het centrum naast de Ruge ligt, en dat later het Hof van Koudekerke zal heten; 2. een leengoed waarvan het hoofdleen zich 500 m ten zuiden van de Ruge bevindt; de naam ervan zal later het Hof te Heis zijn; 3. het Hof te Veldegoede.

Het lijdt geen twijfel dat de eerste houder van het Hof van Koudekerke een sterkere positie innam dan de andere leenhoven die aan de Evendijk grensden. Hij bezat immers het recht om de genoemde dijk met zijn kudde te laten afgrazen. Volgens de latere leenregisters

strekte dit recht vanaf de Oostdijk te Uitkerke⁶ tot ongeveer 500 m ten oosten van de Ruggen. Van het bedoelde punt tot Veldegoed kreeg de Evendijk later de naam Zomerdijk. Het is zeer waarschijnlijk dat de Heer van Koudekerke aanvankelijk ook hier het weiderecht bezat, omdat de Evendijk pas vanaf Veldegoed aan de Heer van Kalvekete toebehoorde⁷.

Zoals boven gezegd, wordt de parochie Lissewege voor het eerst in 1089 vermeld. Uit 1119 dateert de eerste bevestiging dat de St.-Bertinsabdij uit St.-Omaars het 'altare de Lisweghe' bezat⁸. Met dit altaar wordt de O.-L.-V.-kerk van Lissewege bedoeld. Daar kregen de monniken van St.-Bertin het patronaatsrecht⁹. Wat de uiterste noordoosthoek van de nieuwe parochie betreft, mag aangenomen worden dat na de indijking algauw schapenboeren en vissers zich op en rond de Ruggen gingen vestigen.

De strandvlakte even ten noorden en ten noordoosten van de Ruggen vormde toen de linkeroever van de monding van de Zinkval¹⁰. Anderzijds reikte het uiterste westeinde van het eiland Wulpen, dat de rechteroever van de Zinkval uitmaakte, tot een punt ongeveer 2 km ten noordoosten van de Ruggen. Van de laatstgenoemde plaats uit konden de bewoners gemakkelijk het verkeer met het reeds bevolkte Wulpen onderhouden, en de wateren rond de monding van de Zinkval bevaren. De vissers van de Ruggen strandden hun schuiten in de krekken, die het dichtst bij hun woonplaats lagen.

Omstreeks 1130 begon de Duinkerke III B de strandvlakte buiten de Evendijk-Kalveketedijk te overspoelen. De transgressie bracht nog een laagje slib op de linkeroever van de Zinkval. Vooral langs de noordzijde van de Evendijk wies de strook werpland aan. Ofschoon de overstroming daar het patroon van de krekken wijzigde, bleven de vissers van de Ruggen

door middel van een behoorlijke kreek met de zee verbonden. Deze kronkelende strandgeul mondde toen ca. 800 m ten noorden van de Ruggen in de zee uit.

De bewoners van de noordoosthoek van Lissewege hadden met enkele dijkbreuken af te rekenen¹¹. We vermelden hier slechts de Knibelswaal 500 m ten oosten van de Ruggen. Deze bres werd door middel van een grote vingerling gedicht. Meer boeren en vissers kwamen bij het kustdorpje Ruggen wonen. De Duinkerke III B liep omstreeks 1160 ten einde. Enkele jaren later was de schorre langs de Evendijk rijp om ingepolderd te worden. Een dijk vertrok uit de Oostdijk ten noorden van Uitkerke, liep tot een punt ten noordoosten van de Ruggen, en boog daar zuidwaarts naar de Evendijk af. We stellen de oorsprong van de nieuwe polder, die later de naam Oudemaarspolder krijgt, omstreeks 1170.

In het oostelijk deel van deze polder droegen twee onderdelen aanvankelijk de namen Wavels Polder en Weits Vos Polder. Omstreeks 1300 zal de naam Buiten Dijk Hoek in de plaats treden. Later werd de oostdijk van de Oudemaarspolder Pannedijk geheten. In de genoemde polder heeft de heer van het leengoed, dat later het Hof van Koudekerke zal heten, de meeste voordelen verworven: 1. een aanzienlijk stuk leenland; 2. het weiderecht op de Pannedijk; 3. het visrecht op alle gemeenschappelijke waterlopen in de polder. Het leengoed, dat later het Hof te Heis zal genoemd worden, kreeg eveneens leengrond.

De aangroei van de bevolking en van het grondgebied in de noordoosthoek van Lissewege bracht de monniken van de St.-Bertinsabdij ertoe om op de Ruggen een kapel te bouwen. Deze bidplaats wordt voor de eerste keer genoemd, naast de kerk van Lissewege, in de oorkonde van 1188, waarmee Paus Cle-

mens III de bezittingen van St.-Bertins bevestigde: „ecclesiam de Lisweghe cum capella de Rue”¹².

De dijk van de Oudemaarspolder had de vissers van het dorp Rugges afgesneden van hun rechtstreekse verbinding met de zee. Ze gingen achter de nieuwe zeedijk wonen. Daar de bevolking van dit vissersdorp zich vlug uitbreidde, zagen de monniken van St.-Bertins zich omstreeks 1200 verplicht om de noord-oosthoek van Lissewege af te scheiden en een nieuwe parochie te stichten. De kapel van de Rugges werd verheven tot parochiekerk, en voortaan Koudekerke genoemd.

2. De parochie Koudekerke

Aan de stichting van Koudekerke is een legende verbonden, die kort samengevat op het volgende neerkomt. Vissers van Koudekerke vonden een beeld van O.-L.-Vrouw in een waterloop te Lissewege. Ze namen het beeld mee naar hun dorp, maar het keerde ongemerkt naar zijn vroegere plaats terug. De Koudekerkenaren haalden het beeld opnieuw naar hun dorp. Deze poging en ook latere mislukten, omdat O.-L.-Vrouw te Lissewege wilde vertoeven. Het wonderbeeld is sedertdien te Lissewege gebleven¹³.

Hier staat men voor een van de vele middeleeuwse heiligenverhalen, waarin historie, legende en vroomheid zo dicht met elkaar verweven zijn, dat het moeilijk is om de ware toedracht van de feiten te achterhalen. Toch rust het verhaal op een historische kern, aangezien in latere tijden, de parochie Heist erop stond dat geen andere personen dan haar inwoners in de jaarlijkse processie te Lissewege het Mariabeeld op hun schouders torsten. De parochie Heist betaalde immers in de 17de en 18de eeuw de vertering, die te Lissewege ge-

daan werd door „haere jonghman op den omeganck dagh”¹⁴ van de voornoomde prochie van Lisseweghe, tot maintaineren het privilegie twelcke dese prochie (= Heist) aldaer es hebbende in het draegen van het miraculeus beelt van onse lieve Vrouwe”¹⁵.

Deze omstandige motivering verschijnt voor het eerst in 1683, maar de aanwezigheid van de Heistenaren op de ommevang van Lissewege wordt reeds in de kerkrekening 1596-1608 vermeld. Deze is de oudst bewaarde rekening na de Calvinistische periode. Daarin noteert de ontvanger de vertering, die inwoners van Heist gedaan hebben „up Lisseweghe ommevang dach in 1597”. De bedoelde post kwam misschien reeds voor in de niet bewaarde rekening 1586-96¹⁶.

In de Heistse kerkrekening 1582-83, die uit de Calvinistische periode stamt, wordt geen gewag gemaakt van een ommevang te Heist of te Lissewege, aangezien de heiligenverering afgeschaft was, en er geen processies gehouden werden. Verder beschikken we over geen enkele kerk- of parochierekening uit de tijd vóór het Calvinistisch bewind. Toch kunnen we niet geloven dat de legende en de verering van het wonderbeeld eerst op het einde van de 16de eeuw ontstaan is. We moeten aannemen dat de traditie tengevolge van de godsdienstberoerten opgeschort was, en dat de parochie Heist haar vroom recht hersteld heeft zodra de omstandigheden dit toelieten.

Laten we vervolgens de ontwikkeling van het grondgebied van de oorspronkelijke parochie Koudekerke nagaan. De Evendijk B had verscheidene grotere en kleinere schorrekreeken afgedamd. De meeste ervan werden in het afwateringsstelsel ingeschakeld, en gericht naar één punt, nl. een sluisje in de Monnikenrede ten oosten van Oostkerke. In de uiterste noord-oosthoek van de parochie Lissewege vloeide het

overtollige water vooral langs de Kemelader en de Kijfader naar de reeds genoemde uitwateringssluis.

De nieuw gewonnen polder werd onder de belanghebbenden verdeeld. Deze bouwden hier en daar een hoeve om hun gronden gemakkelijker te kunnen uitbaten. Ten westen van de weg naar Ramskapelle ligt bovenaan een laag zware klei, die niet bijzonder voor akkerbouw geschikt is. Dit gewest is tot op heden grotendeels weide gebleven. In de bedoelde hoek bevinden zich, behalve de in paragraaf 1 genoemde terpen, twee plaatsen die we bij de oudste sporen van uitbating rekenen. De ommeloper van Eiesluis uit 1576 vermeldt een 'wallekin' langs de Moerstraat en een rond walletje langs de Visweg. Beide plaatsen waren reeds vóór de 16de eeuw verlaten.

Tussen de Ramskapelse Weg en de Zomerdijk is de bovenlaag wat lichter. Hier werd een groot deel van het vroegere schorreveld gescheurd, en door middel van trekgrachten verkaveld. Vervolgens verdeelden een groot aantal greppels de kavels in kleinere percelen. Weinige meters binnen de Zomerdijk bouwde men hoeven die niet alleen akkerbouw bedreven, maar ook de voorliggende schorren met hun schapen afgraasden. We bedoelen zes hofsteden, die waarschijnlijk alle kort na de indijking ontstonden. Drie ervan zijn reeds vele jaren verdwenen: Veldegoed, een walleken langs de Waterstraat en een hoeve langs de Kijfader. Verder noordelijk staan drie oude hoeven¹⁷.

Op de westzijde van de Rugge bevindt zich de hoeve die nu door A. Desmidt bewoond wordt, en op de oostzijde de hoeve die nu Boerenhof genoemd wordt. Het valt niet te betwijfelen dat beide hofsteden van meet af aan de schapenkweek bedreven. Ze konden inderdaad de Evendijk en de voorliggende schorren beweiden. Ook kan het niet anders of er stonden

op de Rugge, vóór de bouw van de kapel, en in de onmiddellijke omgeving, enkele huisjes van vissers en landarbeiders. De ommeloper van Eiesluis (1576) wijst nog op een drietal huizen even ten noordwesten van de Rugge.

De kapel op de Rugge wordt voor het eerst in 1188 vermeld. Dit is ook de enige attestatie, die we bezitten aangaande de oudste bidplaats in de noordoosthoek van de oorspronkelijke parochie Lissewege. De tekst van 1188 zegt niets over het bouwjaar, de situatie en de patroonheilige. We nemen echter aan dat de hulpkapel opgericht werd, omdat de Oudemaarspolder een uitbreiding van het grondgebied betekende, en wel ca. 1180.

Vervolgens zien we dat tussen 1188 en 1221 een parochie gesticht werd, die de naam Koudekerke kreeg. Jammer genoeg beschikken we niet meer, zoals voor de parochies Wenduine en Knokke, over de stichtingsoorkonde van de parochie Koudekerke. Toch nemen we aan dat, zoals later te Knokke, de bestaande kapel tot doopkerk verheven werd. We geloven dan ook dat de patroonheilige van de oorspronkelijke bidplaats de patroon van de nieuwe parochiekerk geworden is. De kerk van Koudekerke was aan St.-Antonius de Eremit of Abt toegewijd. De verering van deze heilige werd precies in de 12de eeuw door de Antonieten verbreid¹⁸. De term 'kerk van Koudekerke' heeft al gauw de naam 'kapel ter Rugge' verdrongen¹⁹.

Bekijken we nu de situatie van de kerk van Koudekerke. Het terrein van de kerk met het omringende kerkhof wordt niet omschreven in de ommeloper van Eiesluis, omdat dergelijk perceel geen watergeld moest betalen. De kadastrakaart van Popp toont de kerk (B 357) en het kerkhof (B 356). Deze twee vormen samen een onregelmatige vierhoek van ca. 75 m bij ca. 65 m. Aan de noordzijde van het kerkhof ligt een perceel van ca. 40 m bij ca. 60 m (B

352-355), dat samen met het kerkhof één blok vormt.

Het laatst genoemd perceel was eigendom van de St.-Bertinsabdij, en daar bouwden de monniken een schuur waar ze hun opbrengsten van de tiendenbelasting opborgten. Bij het Tien-dehof behoorde een uitweg, die oostwaarts naar de Evendijk liep²⁰. Men kan best aannemen dat de monniken van St.-Bertins het boven bedoelde blok grond in zijn geheel gekocht of gekregen hebben van de eigenaar van de omgevende grond²¹, toen ze besloten een bidplaats te bouwen in de noordoosthoek van de parochie Lissewege.

De St.-Bertinsabdij had niet van meet af aan het tienderrecht in de oorspronkelijke parochie Lissewege, maar wel het personaatsrecht, d.i. het recht om de kerkbedienaars aan te stellen²². We veronderstellen dat, evenals later te Knokke, de dienstdoende kapelaan van de kapel ter Rugge aangesteld werd tot pastoor van de nieuwe parochie Koudekerke. De pastorie, de later zogenoemde Oude Priestrage, bevond zich langs de Papenwegel, ca. 100 m ten westen van de kerk.

We beschikken niet over topografische bronnen, die ons leren hoeveel woningen het oudste dorp Koudekerke omvat heeft. Ook weten we niet of daar reeds in de 13de eeuw neringen gevestigd waren. Maar een middeleeuwse parochie kon moeilijk bestaan zonder een hoefsmid, een wagenmaker, een brouwer-herbergier. Waarschijnlijk heeft de eerste molen gestaan op het Molenstuk, 200 m ten zuiden van de kerk. Hoe dan ook, na het ontstaan van Heis, werd in de loop van de 13de eeuw, een molen gebouwd op de Evendijk, d.w.z. tussen de dorpen Koudekerke en Heis²³.

Het uiterste westen van de parochie Koudekerke was een deel van de wijk Zandschere. Ten westen van de Ramskapelse Weg bevatte

de ondergrond een flinke laag turf. Daar dolven de Koudekerkenaren hun brandstof, die ze met een kar of een kruiwagen naar huis haalden. Vandaar de naam Kruiwagenhoek. De wijk even ten oosten en zuidoosten van de Rugge vormde aanvankelijk de Oostwinkel. De wijk heette als tiendesektie de Oostenhemhoek. Verder zuid-oostelijk zien we dat een deel van het 29ste Eie de Stenenkruiskouter genoemd werd.

De Oudemaarspolder heette ten noorden van de Rugge aanvankelijk Wavels Polder en Weits Polder. Daar ontstond het vissersdorp Heis. Ten oosten van de Pannedijk en van de Zomerdijk werd ca. 1190 de Vardenaarspolder gewonnen. Het noordwestelijk deel van die polder heette de Logenhoek. De hoeve die op de Wal ter Rugge gestaan heeft, is waarschijnlijk de oudste nederzetting in de Vardenaarspolder. Daar staan, binnen de latere parochiegrens van Koudekerke, nog vier oude hofsteden: de Jakobinessenhoeve (Van Belleghem), een hofstede in het 13de Reig (F. Monbaliu) en Respagne (R. Dhondt), en de hoeve in het 12de Reig (Louwaege).

In de noordoosthoek van de Vardenaarspolder ontstonden in de 13de eeuw de dorpjes Knokke en Schaarte²⁴. Maar de geschiedenis van deze twee nederzettingen en van de landwinning ten oosten van de Vardenaarspolder hoort thuis bij de studie van de parochie Knokke, die in 1253 van Koudekerke afgescheiden werd²⁵.

3. De oorsprong van Heis

In paragraaf 1 schreven we reeds dat, langs de noordzijde van de Evendijk, omstreeks 1170 de Oudemaarspolder gewonnen werd. De afstand tussen de Evendijk en de nieuwe zeedijk bedroeg ten noorden van Uitkerke ongeveer 1 km, en ten noorden van de Rugge ca. 600 m. Verder ooste-

lijk boog de dijk lichtjes af, totdat hij punt ca. 1300 m ten noordoosten van de Rugge bereikte. Vandaar zwenkte hij naar de Evendijk terug. Het oostelijk deel van de Oudemaarspolder kreeg later de naam Pannehoek of Pannepolder en de oostelijke dijk de naam Pannedijk.

De nieuwe zeedijk had verscheidene strandgeulen afgedamd. We noemen de belangrijkste in de Pannehoek : 1. ten noordwesten van de Rugge, de Ede die bestond uit de West- en Oost-Ede; 2. recht ten noorden van de Rugge, de oude ader in het Westdorp; 3. de Polderader die vóór de indijking verbonden was met de Knokse Ader en met het krekenselsel op de westoever van de Zwinmonding.

Het water van de Oudemaarspolder werd door de Evendijk heen naar de Oost-Watering gericht. Om die reden maakte men in de genoemde dijk drie openingen voorzien van een sluisdeur : de Koppesluis, de Boudin Meitins Sluis en de Oudengemse Sluis²⁶. Zo kon de Evendijk, bij een breuk in de zeedijk, nog als waterkering dienen. Aan de binnenzijde van de zeedijk van de Oudemaarspolder lag over de gehele lengte de Dijkgracht. Het water van deze gracht vloede langs de West-Ede naar de Boudin Meitins Sluis, en langs de Oost-Ede naar de Koppesluis. De Polderader werd langs de noordzijde van de Evendijk doorgetrokken tot de Boudin Meitins Sluis.

Vóór de indijking vormde de monding van de boven vermelde oude ader de aanlegplaats van de Koudekerkse vissers. Het verkeer van de Evendijk naar het strand deed een paar wegels ontstaan. Zodra de nieuwe dijk hun haventje afgedamd had, waren de vissers verplicht hun schuiten op het strand buiten de zeekering te meren. Ze gingen onvermijdelijk dicht bij de zee, d.w.z. achter de zeedijk wonen. De kern van het nieuwe vissersdorp werd gevestigd op

een achterleen van het Hof te Heis. Dit perceel heette het Hoge Leen.

Nadat de uitbating en de bewoning aangevat waren, bleven in de Pannehoek de volgende dwarswegen over : 1. de heerweg van Koudekerke recht naar het dorp Heis, Kerkstraat A; 2. 150 m ten oosten daarvan een landweg, later Kerklandweg geheten ; 3. 300 m verder oostelijk een heerweg, de Pompestraat; 4. de Wulpse Weg, een wegje waarlangs men van Koudekerke in de richting van Wulpen trok. De boeren vormden daarbij nog een landweg, later Panneslag genoemd, die van het Hoge Leen naar de noordoosthoek van de Pannepolder liep.

De Oudemaarspolder viel onder het beheer van de Oost-Watering. Dit waterschap werd tengevolge van het graven van de Lisseweegse Watergang, ca. 1200, in twee delen gesplitst²⁷. Het oostelijk gedeelte richtte zijn overtollig water naar de Reigaarsvliet. Voor het westelijk deel werd een uitwateringspunt gekozen dat rechtstreeks in de zee uitmondde. Men bouwde een sluis in de dijk van de Oudemaarspolder op de plaats, waar ca. 1170 de Ede afgedamd was. Dit punt bevond zich 150 m binnen de grens Koudekerke-Lissewege, en 700 m ten westen van het dorp Heis. De westzijde en de noordwesthoek van de Oost-Watering loosden voortaan hun overtollig water door de sluis van de Ede : de Eiesluis. Op die plaats bouwde de watering Eiesluis tevens een sluishuis.

De huisjes van het dorp Heis stonden achter de zeedijk op het Hoge Leen. Recht ervoor lagen de schuiten. De Heistse vissers bevoeren de Noordzee en het Zwin, evenals de bewoners van de andere vissersdorpen, die reeds in de 13de eeuw op de Vlaamse kusten en op de oevers van de Zwindelta bestonden. We vermelden hier : langs de Wester-Schelde, Biervliet, Hugevliet, Gaternesse; op Wulpen : Water-

duinen; in de Zwindelta, Kokside, Slependamme, Lamminsvliet (later Sluis), Mude, Vijfhuizen; langs de zee: Schaarte, Scharphout (later Blankenberge), Tarninge, Wenduine, Oostende, Raverside, Lombardside, Nieuwpoort, Duinkerke, Mardijk, Grevelinge.

Enkele vissersnederzettingen groeiden in de 13de eeuw uit tot belangrijke kustplaatsen, omdat ze stadsrecht kregen, ofwel omdat de bewoners zeer actief de zeevisserij beoefenden, b.v. Heist, Wenduine, Raverside. De vissers die langs het Zwin woonden, brachten hun vangst over water naar Damme en Brugge. De meeste kustplaatsen tussen de Zwinmonding en Oostende gebruikten een of andere plaatselijke waterloop, die met de Blankenbergse Vaart of de Lissewegse Watergang verbonden was²⁸. Langs de laatstgenoemde twee kanaaltjes bereikten de produkten van de polders en van de zee de Brugse markt.

Hier zal de lezer zich afvragen welke vangsten de Heistse vissers uit de zee aanbrachten. Welnu de bewoners van Heis worden vóór 1300 in geen enkele geschreven bron vermeld. We kunnen echter in hst. 2, par. 1, heelwat algemene gegevens aangaande het Vlaams vissersbedrijf vóór 1300 verzamelen. De haringvangst vormde de belangrijkste bezigheid; daarnaast ving men kabeljauw en andere vissoorten. De buze was de haringschuit bij uitstek. De meeste haring werd aan boord gezouten en in korven geborgen. We nemen aan dat ook de Heistse vissers korfharing aan wal brachten. Schippers konden de korven haring over water naar Brugge voeren.

Laten we de bedoelde waterweg van Brugge uit volgen. De schuiten voeren in de Reie en de Leet naar de Monnikenspeie. Door dit sas geraakten ze in het Lisseweegs Vaartje tot de Zwankendam ten noorden van Lissewege. Deze dam bestond uit een overdrag waar de boten

overgetrokken of overgeladen werden. Ze voeren dan in een kleinere watergang tot aan de Evendijk, en langs de zuidzijde van deze dijk tot Boudin Meitins Sluis. Vanaf dit punt gebruikten de schippers de Polder- of Evendijkader, die langs de noordzijde lag, om Kouderkerke te bereiken.

Waar legden de binnenschippers aan te Kouderkerke zelf? Het is mogelijk dat de oude kreek in het Westdorp na de indijking nog enige tijd bevaarbaar gebleven is. In dit geval beschikten de Heistenaren, even goed als de Blankenbergse vissers²⁹, over een vaarweg die tot bij hun woonplaats reikte. Maar de bedoelde ader behoorde niet bij het net van de gemeenschappelijke waterlopen, en werd bijgevolg niet door het waterschap geruimd. We geloven dan ook dat de genoemde ader al gauw begon te verlanden, en ca. 1300 moeilijk te bevaren was. De laad- en losplaats van de schippers moet zich bevonden hebben bij de Hoge Brug, die in de Kerkstraat over de Evendijkader lag.

4. Het oudste Heis wijkt voor de zee

Er bestaan geen geschreven bronnen meer die inlichtingen verschaffen over het lot van de dijk van de Oudemaarspolder in de eerste eeuw van zijn bestaan. Aangezien deze zeekering evenals alle andere met aarde en zoden opgetrokken was, zal iedereen wel begrijpen dat de golven af en toe de bedoelde dijk uitgespoeld of doorgebroken hebben. Het onderhoud van de zeekering rustte op de gemeenschap, in dit geval de ingelanden van de watering Eiesluis. Hier wijzen we erop dat achteraan nog de Evendijk stond, die in geval van grote nood als waterkering kon dienen.

Omstreeks 1285 was de zeekering waarachter Heis schuil ging, door herhaalde stormaanvallen erg verzwakt, en onbetrouwbaar ge-

worden. In zulk geval bouwde men achter de bedreigde sektor een nieuwe dijk, die op beide uiteinden ofwel schuin ofwel met een rechte hoek naar de bestaande weerdijk toeliep. Zulke achterwaartse dijk heette een 'inlaghe' of 'insete'³⁰. Wanneer een waterschap te lang talmde om het nodige werk uit te voeren, dan greep het schepenkollege van het Brugse Vrije in.

Zo gebeurde het dat schepenen van het Vrije — waarschijnlijk in 1287 — een vonnis velden waarbij de watering Eiesluis verplicht werd om op de bedreigde plaats een inzete te bouwen. Als gevolg daarvan begon Eiesluis in de winter 1287-88 een inlaagdijk op te werpen. Het waterschap liet algauw het werk steken, omdat het oordeelde dat de gelanden van Reigaarsvliet een deel van de kosten moesten betalen. Daarnaast kampte Eiesluis met het probleem van de afwatering, omdat de sluis te Heis aan verslibbing leed. Eiesluis wenste zijn sluis af te schaffen en samen met Reigaarsvliet uit te wateren.

Het Vrije koos vier scheidsrechters, nl. de Abt van Ter Doest, Boudin van Dudzele, Jan van Poele en Diederik de Vos. Dezen gaven hun „secghen vor den here van den lande ende vor sinen raet... int hof van Male”, op de zaterdag na Pasen 1288. Hun uitspraak bepaalde vooreerst „dat die van der wateringhe van Reinghersvliete souden helpen maken die insete in Oudemaerspolre, die bi wette ende bi vonnesse van vrien scepen ghewyst was, ende die insete te langhene, ende te lecghene in bren steden”.

Het tweede punt luidde : „den ouden dyc van Blanckenberghe oostwaert al duere gaende nefens der ze toten Wintgate, te verzekerne”. De afstand van het westeinde, d.i. de Oostdijk te Blankenberge, tot het oosteinde, nl. het Windgat³¹, bedraagt bijna 9 km. Voor de reeds genoemde twee werken verdeelden de scheids-

rechters de bijdrage per gemet als volgt : Reigaarsvliet 1 penning, de watering Eiesluis 'besuden Evendike' 3 p., 'die van Oudemaers polre' 9 p., 'die van Wavels polre ende die van Weits Vos polre' 27 p.

Wat de Evendijk aangaat, „die welke Hendyc strecket van Utkerke oost toten Wintgate ende al duere an die suutside van Oudemaers polre”, werd beslist dat men die „soude hoghen ende dicken, ende angripen (= opritten) te verzekerne”³². Tenslotte werd gezegd dat de watering Eiesluis haar sluis mocht afschaffen, en „ute watren mettien van Reinghersvliete”, indien dit kon gebeuren „sonder die van Reinghersvliete te bedervene”³³.

De boven besproken oorkonde bepaalde de vier onderdelen van de opgelegde taak, en de bijdrage van alle betrokken gelanden. De uitspraak van de vier scheidsrechters werd vervolgens, op de dag na Hemelvaartsdag, bekrachtigd door een vonnis van het Vrije. Die oorkonde omschrijft nauwkeurig het eigenlijke dijkwerk en de werktermijnen. In dit document komen zulke interessante technische en topografische details voor, dat we die zoveel mogelijk in deze paragraaf zullen inlassen.

De inlaagdijk werd gelokaliseerd als volgt : „die vorseide insete te langhene oestwaert van der stede daer soe bleef, toten Hanin Hughe-mans soens huse duergaende, ende anvallende bachten Hannekin Heins soens, vor Claisekin Wouters soens; ende daer soe bleef ten westende vort te makenne ende te vuldoene tote bestalf Ihan Boudens soens huse, ende daer vallende an den dyc”. Dit betekent : de bestaande inzete oostwaarts verder bouwen totaan het huis Jan, zoon van Hugeman, en aansluiten (bij de oude dijk) achter het huis van Jan, zoon van Hein; in westelijke richting vorderen tot (even) ten westen van het huis van Jan, zoon van Bouden, en daar aansluiten bij de zeedijk.

Uit de boven aangehaalde tekst kunnen we niet leren hoe lang de inlaagdijk reeds was, en waar het oosteinde en het westeinde moesten komen te liggen. Maar we vinden twee zinsneden in een charter van 1337, waar de eerste bewijst dat het oosteinde bij het Windgat gesteld was, en de tweede dat de bewuste inlaag beëindigd werd: „dat men enen dyc maken soude, van Ians f. Boudens oost waerd tote Wintgate, daer Ian s Hughemans wilen wonende was... ende dat dit werc vuldaen ware”⁸⁴. De drie bovengenoemde huizen stonden dus bij het Windgat. Dit was een plaats bij het noordeinde van Pannedijk. Daar vormde de Groene Dijk van de Vardenaarspolder een kleine inham. Bij dit knooppunt bevond zich dus in 1288 een vissersdorpje.

Het werk van de inzete van Heis werd precies omschreven: 1. „na der costume ende der usage vanden lande, ene roede lants binnen den dike, ende ene roede buten, al duere streckende neffens den dike, dien dike toe behorende”, d.w.z. langs de binnen- en de buitenzijde van de inlaag een strook grond ter breedte van 1 R laten staan (deze twee bermen moesten immers de dijkvoet beschermen); 2. langs de binnenberm „eene zaetgracht, drie vierendeel roeden breed”, uitgraven; 3. „die stadel vanden dike... si vyf roeden dicke, ende dat te nemene vanden inresten canten vanden stadele vanden dike utwaert ter zewaert”, d.w.z. de dijkbazis zal 5 R breed zijn, die breedte moet men meten vanaf de binnenzijde naar de zee toe; de twee hellingen of 'belopen' moesten met kleiaarde bedekt worden; hoogte van de dijk: 21 voet; 'boven zestiene voet breed'; de binnenzijde kreeg de kortste helling: 'tardendeel van der laghe', en de buitenhelling: 'die twee deel'.

De aarde uit de zeetgracht diende om de dijk op te bouwen. De rest werd genomen 'buten baerme utwaert', d.i. in de strook tussen de

nieuwe en de oude dijk. Aangezien deze laatste, na de bouw van de inlaag, aan de golven zou prijsgegeven worden, en de zee bijgevolg tegen de voet van de nieuwe dijk zou spoelen, schreven de schepenen voor dat men op het terrein, waar de benodigde aarde uitgedolven werd, om de 10 R een strook ter breedte van $\frac{3}{4}$ R liet staan. Zulke kleine dwarsdammen beletten dat er bij vloed een ongewenste stroming langs de dijkvoet ontstond.

Het charter gaf precies de plaats aan waar „dit werc van desen vorseiden dike, ende dat daer toe behort”, moest beginnen, nl. „ieghen die slus van Heyenslus die nu es”. Men stelde vijf opeenvolgende perioden — telkens van 1 mei tot 31 juli — waarin een wel bepaald stuk van d inlaagdijk moest afgewerkt worden: in 1288 600 R (2.310 m), waarvan de helft 'te Utkerke waert'; en de andere helft 'ten Wintgate waert'; in 1289, 1290 en 1291 telkens evenveel in beide richtingen; in 1292 de nog overblijvende delen.

Indien de betrokken twee wateringën precies de laatstgenoemde bepalingen uitvoerden, dan zou er aan de westkant van de Eiesluis op 31 juli 1291 een nieuwe dijk van 4.620 m staan, en ten oosten van de Eiesluis eveneens 4.620 m. De schepenen sprongen blijkbaar zeer breed met hun lengtematen om. Op een topografische kaart ziet men immers dat de afstand tussen de Eiesluis en het Windgat slechts 2.400 m bedraagt. Trouwens $2 \times 4.620 \text{ m} = 9.240 \text{ m}$, en het zeefront van de watering Eiesluis is ten hoogste 9 km lang.

De oorkonde verklaart verder dat vóór 1 oktober 1288 'alle nedringhen' in de Evendijk moesten bijgevoerd worden, „ende alle opprille, daer hereweghe gaen, al duere te makene, dat men vaert hebben mach”. Men zou de nodige aarde nemen aan beide zijden van de Evendijk. De volgende vergoeding voor een gemet uitge-

gravene grond werd bepaald: 1. 8 pd. 'tuschen Utkerke ende den weghe, die gaet van Couderkerke *nort* tote Heis'; 2. 6 pd. 'oestwaert van dien weghe streckende tot Ihans Sots *muelne*'; 3. 4 pd. 'van diere vorseider mole toten Wintgate toe'.

We staan even stil bij de zojuist vermelde topografische en toponimische details: 1. het dorp Heis bevond zich wel degelijk bij het noordeinde van de heerweg, d.i. de Kerkstraat, die van het dorp Koudekerke naar het noorden loopt; 2. de parochie Koudekerke beschikte in 1288 over een molen, nl. die van Jan de Zot, die even ten oosten van de Kerkstraat op de Evendijk stond. Het gaat om de, later zo genoemde, Zuidmolen.

Aangaande de oude zeedijk werd gezegd dat hij vóór 1 oktober 1288 helemaal moest hersteld zijn. Tenslotte spreekt de oorkonde nog over 'die slus die leghet te Heis'. Hier hebben de schepenen „ghewyst verblent ende ute te doene, ende te waterne in die havene te Reinghersvliete”. De watering Eiesluis mocht dus haar uitwateringspunt afstoppen, en haar overtollig water naar de sluizen van Reigaarsvliet te Schapenbrug⁸⁶ leiden. Dit mocht echter niet gedaan worden zonder eerst „waterganghe ende zidelinghen te lecghene” doorheen het grondgebied van Reigaarsvliet⁸⁶.

In hoeverre werd de uitspraak van 1288 uitgevoerd? Men kan aannemen dat de meest noodzakelijke opgave, nl. het versterken van de oude zeedijk, wel moest aangepakt worden. Er werd misschien ook enig werk verricht aan de Evendijk. Deze twee taken brachten immers niet de zwaarste uitgaven mede. Maar de inlaagdijk van Heis bleef ver van zijn voltooiing. De gelanden van Reigaarsvliet verleenden niet hun medewerking, zoals de scheidsrechters in 1288 bepaald hadden. Gesteld dat de watering Eiesluis na 1288 toch een stukje van de inzete

gebouwd heeft, dan zullen de politieke moeilijkheden, die een jaar later oprezen tussen Vlaanderen en Frankrijk, zeker het werk niet vooruitgeholpen hebben.

In 1302 bracht Eiesluis de zaak van de inlaag voor de rechtbank van het Brugse Vrije. Op de dinsdag na Halfvasten van 1302 kwamen elf „scepenen vanden Vrien... te Heis daer vierschare ghebannen was wettelicke, omme die nood van den lande”. Kristiaan f. Weitins, betoogde dat er „daer ene insete ghewyst hadde ghewesen bi wette ende bi vonnesse van Vrien scepen, ende dat danof gebrekenesse ware”, en dat Reigaarsvliet zijn bijdrage niet leverde, „also varre als die chartre in heeft, die danof ghemaect es”.

Kristiaan f. Weitins verwees dus naar het vonnis van 1288. Hij eiste dat het werk voortgezet werd. De schepenen vonnisten „dat men die vorseide insete leede vort, also als soe van westen coemt, oestwaert streckende ende lopende duere Heis, ende anvallende an den groenen dyc die van oesten comt, die ene middewarde (middenstuk) ieghen dandre, aldaer die pit ent pael van ons scepenen vorseit ghemaket es”.

De oorkonde omschreef het profiel van de gevonniste inlaag: „seven roeden met aerden belopen beneden (breed), ende een en twintich voete hoogh, vyf vierendeel roeden boven breed, ende die twee deel van der laghe buten, ende darden deel binnen, ende ene roede barems buten, ende vyf vierendeel roeden binnen, ende drie vierendeel binnen tere zaedgracht, ende die aerde van der zaedgracht te legghene in den stadel van den dike, ende al dander aerde buten te nemene”.

De in 1302 opgegeven maten van de inzete stemmen niet allemaal met die van 1288 overeen. Deze vaststelling versterkt onze overtuiging dat de zo nodige inlaag bijlange nog niet over-

eind stond. De oorkonde van 1302 nam nog steeds de Groene Dijk bij het Windgat als oost-einde. Aangezien geen woord gezegd wordt over het westeinde, nemen we aan dat de inlaagdijk nog steeds bij het huis van de in 1288 vermelde Jan f. Boudins moest eindigen. Het vonnis beval het werk van de nieuwe dijk „an te vanghen desen naesten maendaghe souffisantelike, ende daer an te werkene toter tyt dat vuldaen es”, en tenslotte ook nog „den ouden dyc te helpene, te boetene³⁷ ende te houden met potene ende met dikene³⁸”.

De watering Eiesluis heeft alleszins tot in 1306 aan de inlaag gewerkt. Uit een rekening van het St.-Janshospitaal blijkt dat de gelanden nog in 1306 bijgedragen hebben 'ter inzete te Heis'³⁹. Laten we nu de lengte van de nieuwe dijk bepalen. De inlaag die in 1352 moest gebouwd worden, liep van de Beidsweg te Lissewege 'totten dike te Heys', en sloot daar aan bij een reeds bestaande dijkarm. We durven de bedoelde dijkarm situeren in de 150 m strook, die ten westen van de Eiesluis bij de parochie Koudekerke-Heis behoorde. Het ziet er naar uit dat de inzete van 1302, ca. 100 m ten westen van de Eiesluis, eindigde met dwarsdijk, en dat de in 1288 Jan f. Boudins in die buurt woonde.

De inzete van Heis was dus ca. 2,5 km lang. De nieuwe dijk had, met zijn toebehoorten, een breedte van 10 R. De schepenen noemen in hun vonnis niet de breedte tussen de oude en de nieuwe dijk, omdat ze zelf de positie van de inlaag ter plaatse afgebakend hadden. We kunnen verwijzen naar andere inzeten, die in de 14de eeuw tussen Blankenberge en Heis aangelegd werden. De breedte van de verloren strook bedroeg, zonder de inlaagdijk, 12 R in 1337 bij Blankenberge, 14 R in 1347 bij de Beidsweg, 19 R in 1352 eveneens bij de Beidsweg. Indien we 15 R, d.i. het gemiddelde van deze

breedten nemen, en daarbij de 10 R van de inlaagdijk voegen, dan bekomen we 25 R, d.i. 96 m. Laten we zeggen dat Heis ca. 100 m verloren heeft. Het bewuste zeefront was ca. 2.500 m lang. De oppervlakte van de verloren strook bedroeg ca. 25 ha.

Welke was de inhoud van de grond, die de parochie Koudekerke in het begin van de 14de eeuw moest prijsgeven? De inlage werd op het oosteinde rechtstreeks bij de Groene Dijk aangesloten. Het vooruitspringende stuk van de Pannedijk werd verlaten. In die hoek moesten een paar huizen van het gehucht Windgat prijsgegeven worden. Tussen het Windgat en de oostkant van het dorp Heis ging een strook van de Pannehoek verloren. We weten niet of er in de bedoelde sektor, die 1 km lang is, hoeven gestaan hebben.

Verder liep de nieuwe dijk 'duere Heis'. Het dorp bestond toen een eeuw en een kwart. Heis was tot een belangrijke kustplaats uitgegroeid. Aangezien de Heistse vissers hun schuiten op het strand legden, zal niemand eraan twijfelen dat vele Heistenaren hun woning dicht bij de oudste zeedijk opgetrokken hadden, en dat er op de verloren strook van ca. 100 m een flink aantal huizen stonden. Deze moesten alle achterwaarts verplaatst worden. Tenslotte is daar nog de strook poldergrond tussen de westkant van Heis en de Eiesluis. Daar gingen een deel van de Sacxbilk, en een stuk leengrond van het Hof van Koudekerke verloren.

5. Heis overvleugelt Koudekerke

Hoe groot was het dorp Heis, dat in 1302 een strook grond aan de zee moest afstaan? Er bestaan geen topografische bronnen uit de 13de eeuw, maar we kunnen de samenstelling van het dorp wel rekonstrueren dank zij gegevens uit de volgende eeuwen. Zoals gezegd waren

de vissers van Koudekerke ca. 1170 verplicht een nieuwe woonplaats te kiezen. Ze vestigden zich vlak achter de nieuwe zeedijk op het Hoge Leen van het Hof te Heis. Dit perceel was volgens de ommeloper van Eiesluis oorspronkelijk 8 G (ca. 3.50 ha) groot. De noordzijde paalde aan de dijkgracht, die vóór 1302 ca. 700 m ten noorden van het dorp Koudekerke lag. De westgrens werd gevormd door de Kerkstraat. De oude ader betekende de zuidgrens van het Hoge Leen. Op de noordoostzijde liep de Panneslag.

We kunnen de bedoelde oude ader als volgt in het huidige Heis situeren. De waterloop vormt een halfverlande kreek in de weiden even ten westen van het St.-Jozefsinstituut. Waar de oude ader naar het oosten afzwenkt, daar wordt die gedeeltelijk ingenomen door de groententuin van de genoemde school. De oude kreek bestaat nog, 400 m ten noorden van het dorp Koudekerke, onder de vorm van een brede, half opgevulde bedding, in de weide die Henri Vivey gebruikt even ten westen van de huidige kerk van Heist. Verder oostelijk is de waterloop helemaal opgevuld. De vroegere kreek passeert tussen de huizen nr 22 en 26 van de St.-Jozefstraat, langs de zuidelijke tuinmuur van de huidige pastorie, en tussen de huizen nr 3 en 7 van de Hermans-Lybaertstraat.

Men mag aannemen dat Heis ca. 1175 ontstaan is. De oudste kern van dit dorp bevond zich in elk geval op het noordeinde van het Hoge Leen, dat tussen de Kerkstraat en de Panneslag aan de zeedijk grensde. Dank zij deze gunstige situatie kon het vissersdorp zich vlug ontwikkelen. Trouwens het graafschap Vlaanderen evolueerde in de 12de en 13de eeuw gunstig op economisch en demografisch gebied. Ten noorden van Brugge bestonden of ontstonden verscheidene kustplaatsen⁴⁰.

Het smalle noordeinde van het Hoge Leen

bood weinig woonruimte. De oudste Heistenaars breidden hun dorp niet zozeer in zuidelijke richting uit. Omwille van hun beroepsbezigheden bouwden ze hun huis het liefst dicht bij de zeedijk. Ze breidden hun dorp in oostelijke richting uit, en vestigden zich op het perceel tussen de Panneslag en de Kerklandweg. Deze oostwaarts gerichte beweging bereikte al vlug het noordeinde van de Kerklandweg, dat later de naam Gravestraat kreeg.

De bevolking van het Noorddorp groeide alsmaar aan. Ondertussen verviel Koudekerke tot een onbelangrijk dorp. Ambachtslieden en neringdoenden gingen zich in het welvarende Heis vestigen. Volgens de ommeloper van 1576 bevonden de Smisse en de Brouwerij van Heis zich in de 16de eeuw op de zuidoosthoek van het Hoge Leen. Het is waarschijnlijk dat die twee bedrijven nooit noordelijker gestaan hebben, omdat de vissers zich van meet af aan dicht bij de zee gevestigd hadden. Daarnaast weten we met zekerheid dat de molen, die de parochie Koudekerke-Heis vóór 1300 bediende, op de Evendijk, d.w.z. tussen de twee dorpen stond.

De nederzetting Heis vorderde in oostelijke richting over het terrein tussen de zeedijk en de Panneslag. Deze uitbreiding bereikte omstreeks 1300 de Pompestraat. Waarschijnlijk kende de bebouwing in het bedoelde blok aanvankelijk een ongeordend verloop, evenals op het Hoge Leen waar er geen enkele dwarsstraat gelegd werd. Twee eeuwen later ontmoeten we wel een straat tussen de zeedijk en de Panneslag. We kunnen echter niet uitmaken of die vóór of na de inlaagdijk van 1302 getrokken werd. Hoe dan ook de bedoelde straat kreeg de naam Noordstraat, en ten zuiden ervan werd de Panneslag tot Zuidstraat omgedoopt.

Omstreeks 1300 was het dorp Heis langs de zeezijde ongeveer 400 m lang, en strekte het

zich 150-200 m zuidwaarts uit. Het is niet mogelijk om precies uit te maken hoeveel huizen het Noorddorp bevatte, op het ogenblik dat de inlaag van 1302 gebouwd werd. Heis behoorde wel bij de belangrijke kustplaatsen, want toen Brugge, na de nederlaag bij Zierikzee, in mei 1305 schepen zocht om de overlevende manschappen terug te halen, vroeg het stadsbestuur de hulp o.a. van de vissers van Heis⁴¹. Anderzijds is het waar dat de huizen van het Noorddorp nog niet zo dicht bijeen stonden als twee eeuwen later. Na al deze bedenkingen en gissingen komen we tot de mening dat er op de verlorene zone van 1302 20 tot 30 woningen gestaan hebben.

De vlugge groei bezorgde naam en faam aan de vissersgemeente Heis. Omstreeks 1300 voelden de schrijvers van officiële documenten zich niet meer verplicht om te verduidelijken dat het dorp Heis een deel van de parochie Koudekerke uitmaakt. In de discussies over de inlaag van 1302 spreekt men gewoon over 'de dijk te Heis', en wordt de Eiesluis eenvoudig 'de sluis te Heis' genoemd. De watering Eiesluis heet in het begin van de 14de eeuw dikwijls 'de watering van Heis'. Het is duidelijk dat de nederzetting Heis een eeuw na haar ontstaan, zozeer gegroeid was dat ze Koudekerke in belang en in faam volledig overvleugeld had.

In het begin van de 14de eeuw nam men in het Brugse Vrije de gewoonte aan om, in administratieve documenten, de term 'parochie Koudekerke, genoemd Heis' te gebruiken. Enkele jaren later werd de dubbelterm omgekeerd: 'de parochie Heis, genoemd Koudekerke'. Uit de tekst 'tusschen den tweeden dorpen van Heys'⁴² blijkt overduidelijk dat de parochie twee dorpskernen bevatte. De zuidelijke woonkern bezat nog steeds de kerk, en kreeg daarom de naam Kerkdorp en Zuiddorp; de noordelijke agglomeratie heette Heis-dorp

of Noorddorp. Het Kerkdorp verloor de naam Koudekerke. De dubbelterm Heis-Koudekerke bleef uit traditie bewaard in sommige officiële documenten⁴³.

6. Het dorp Heis na 1302

Het feit dat Heis in het begin van de 14de eeuw een strook grond moest prijsgeven, belemmerde geenszins de groei van de kustgemeente, aangezien de parochie Heis korte tijd later reeds een tweede molen telde. Er is immers een charter uit 1330, dat een perceel situeert „binder prochye van Coudekerke, bider olye molne, tusschen Marien f. Hughes wedewe lande ende den Panneweghe”⁴⁴. Dit stuk grond lag langs het thans verdwenen noordeinde van de Panneslag, d.w.z. bij het Windgat. Daar stond een oliemolen, die zoals andere molens in die periode, ook graan maalde. De molen werd later Logenhoekmolen geheten, naar de aanpalende Logenhoek.

Men mag aannemen dat de inzete van Heis ca. 1310 afgewerkt geraakte. Die dijkbouw verplichtte de dorpskom zich zuidwaarts te verplaatsen. Op het Hoge Leen en ten zuiden van de Zuidstraat verschoof de bebouwing totaan de oude ader. Na de bouw van de inlaag liet het waterschap de oude zeedijk van Heis in de steek. Stormen braken die aarden wal af. De golven spoelden over het terrein waar het eerste dorp Heis gestaan had⁴⁵.

De 14de eeuw verschaft op een onrechtstreekse manier inlichtingen over de parochie Heis en haar inwoners. De bronnen zijn hoofdzakelijk van topografische aard. Ze handelen vooral over het onderhoud van de zeewering en van de wegen te Heis. Al die werken werden op de kosten van het waterschap uitgevoerd. De ontvanger van Eiesluis noteert in zijn jaarrekeningen de personen, aan wie hij

een vergoeding uitbetaalde. Hij noemt omzeggens nooit de woonplaats van die vele helpers, maar het kan niet anders of zijn lijsten bevatten de namen van heelwat boeren en vissers uit de parochie Heis.

We ontmoeten vooreerst de mededeling dat het waterschap in 1322 te Heis de zeedijk hersteld heeft: 'van dikene te Heys'⁴⁶. Verder zullen we hier niet handelen over de inzetten die in de periode 1346-1352 ten westen van de Eiesluis gebouwd werden, maar we richten wel onze aandacht naar de oorkonden van 1347 en 1352. Deze wijzen immers op het bestaan van duinen tussen Blankenberge en Heis, nl. in de buurt van de Beidsweg⁴⁷.

De rest van deze paragraaf steunt bijna uitsluitend op de bewaarde rekeningen van de watering Eiesluis⁴⁸. De rekening 1357-58 meldt: een weg hersteld 'te Heis int Hoostdorp'. Deze mededeling bewijst dat het Noorddorp reeds in 1357 tot over de Pompestraat reikte. Het Oostdorp had als grenzen de zeedijk, de Ooststraat, de Panneslag en de Pompestraat. De wijk ten westen van de Pompestraat nam de naam Westdorp aan. Het genoemde dokument bevat ook de oudste verwijzing naar een smisse te Heis: 'den smid van Heys' leverde ijzerwerk. Ongetwijfeld gaat het om de Smisse op het Hoge Leen.

Het waterschap hield niet alleen de zeekering, maar ook de Evendijk in stand. De sluismeesters lieten het houtwerk van de Koppesluis grondig vernieuwen. Met dit doel kochten ze de volgende stukken timmerhout: 10 'stansoene', 27 gr. per stuk; 5 sparren van 30 voet, 18 gr. per stuk; 25 'barden'⁴⁹. In de zomer van 1357-58 hebben Pieter Vranke en drie andere timmerlieden het opgesomde hout in de genoemde sluis verwerkt, nadat het ter plaatse gezaagd was⁵⁰.

De sluismeesters van Eiesluis namen de ge-

woonte aan „omme de dunen te scouwene, ende omme te ordinerene waer dat men boetene of potene zoude". Het is echter spijtig dat de ontvanger, telkens hij een post 'stro ghepoot' boekt, nooit precizeert of het gaat om de zeedijk of om de duinen. We geloven wel dat de dijk de meeste hulp nodig had. In de winter 1359-60 plantte het waterschap stro in verscheidene sektoren van de zeekering, o.a. 'bosten dorpe van Heis'⁵¹.

Na 1360 breidden de jonge duinen zich zoveel uit, dat ze onder de controle van de duinenwachter van de Oost-Duinen vielen⁵². De watering Eiesluis moest per jaar 40 pd. par. betalen aan 'den duunherdre' omwille van zijn toezicht. We ontmoeten deze post voor het eerst in de rekening 1364-65. Uit dit dokument halen we ook de mededeling: „stro ghepoot te Heys bewesten der Vierbooten"⁵³. In de bedoelde sektor werden 7.700 bundels stro geplant. Daarvan leverde de Tiendeschuur van Heis 6.000 schoven, en Klaas Vercelien 1.700.

Het waterschap liet in 1364 wegen herstellen, o.a. de weg „te Loeghenhoke om die moolne". Dit bericht verplicht ons de vermelde molen in de uiterste noordwesthoek van de Logenhoek op of tegen de Pannedijk te situeren, en bijgevolg met de reeds besproken Oliemolen te identificeren. In de zomer van 1364 werd de Eiesluis hersteld. Sluismeester Jan f. Goosins kocht daartoe enkele planken „te Heys ieghen den gonen diere na volghen", nl. Jan de Boomhoudre, Jan Billin en Hugo f. Reingers. Deze drie personen waren o.i. timmerlieden of boomzagers die in het dorp Heis woonden⁵⁴.

In de zomer van 1366 trokken de sluismeesters erop uit om te zien „waers noet was van potene, van Blankenberghe tot Heys". Het beste middel om de zeekering tegen de kabbelende golven te beschermen, was immers stro planten op de buitenglooiing. Na de bedoelde schou-

wing heeft men „stroo ghepoot tusschen Blankenberghe ende den Wintgate”. Acht boeren leverden 24.300 bundels. Dit stro en het werk van de poters kostten in het totaal ca. 370 pd. par.⁵⁵

In de periode Pasen-St.-Baafsmis (= 1 okt.) 1367 plantte het waterschap 79.200 bundels stro op de zeedijk. We vermelden: 1. 13.500 schoven in de buurt van Wavels Polder; hier leverde „die tiende van Heys” 3.800 bundels; 2. 8.500 „ieghen den dorpe van Heys”, waarvan 4.400 uit de Tiendeschuur van Heis. Tussen St.-Bavo 1367 en Pasen 1368 lieten de sluismeesters 59.800 bundels poten, o.a. 2.900 „ieghen den dorpe van Heys”, en 5.200 in de buurt van de Beidsweg; hier leverde de Tiendeschuur van Heis 4.000 bundels. In de zomer van 1367 herstelde het waterschap enkele wegen te Heis: „beoosten Heys, tusschen Lueghenhouke muelne ende Jan Claymans”; „tusschen der kerken ende den wale”; „behoosten den wale”⁵⁶. Er werd een 'gote', d.i. houten buis, „gheleyt in den dyc van Wavels polre”.

Het Noorddorp bezat in 1367 alvast een herberg. De ontvanger van Eiesluis, nl. de abt van Ter Doest, ging op 30 augustus 1367 'te Heys' spreken met Jan f. Goosins „in sine herberghe” over het herstellen van wegen. Daarna werd te Heis een weg vermaakt, die lag tussen de woning van Vranke van den Poele en die van Boudin Batin. Zoals gewoonlijk vulde men de putten met hout en stro, en werd daarna het aarden wegdek weer geëffend⁵⁷. In de winter 1367-88 leverde de Tiendeschuur van Heis 2.500 bundels stro voor de dijk in de buurt van Wavels Polder. Te Heis verbeterde men enkele weggedeelten. De ontvanger situeert deze stukken weg alleen door de naaste bewoners te vermelden, nl. Jan van Dudzele, Griele Zegher Stasins, Michiel van Spetelingwerve, Jan Toolnaers, Pieter Hanebeen, Jan Cleymans en Klaas

f. Jans, maar verklaart niet waar deze mensen precies woonden⁵⁸.

De weg tussen het Noorddorp en de kerk werd in de zomer van 1372 grondig hersteld. In de sectoren „tusschen den twee dorpen van Heys”, „tieghen die kerke van Heys, ende besiden der kerken”, presteerden een aantal werklieden samen 111 werkdagen. De ontvanger noteert verscheidene personen, waaronder er enkele Heistenaren moeten geweest zijn. Een gat in de weg „bi den walle⁵⁹ bewesten Heys” werd opgevuld. Het waterschap pootte 17.100 bundels stro in de dijk „tieghen Wavels poolre” en ten westen van de bewuste plaats. Hier leverde de Tiendeschuur van Heis 9.600 schoven⁶⁰.

7. De dijkbreuk van 12 november 1376

De zeven bewaarde rekeningen van Eiesluis, uit de periode 1350-1375, vermelden veel werk aan de zeewering. In de voorgaande paragraaf bespreken we vooral het dijkwerk, dat duidelijk te Heis verricht werd. De ontvanger noteert ook verscheidene dijkwerken die hij absoluut niet lokalizeert. In enkele van die gevallen zal wel de zeewering te Heis onder handen genomen zijn. Het is in elk geval zeker dat, in stormachtige perioden, de Heistse vissers mede in de bres moesten springen om de dijk, waarachter hun woningen schuilden, tegen het zeewater te beschermen⁶¹.

Na de winter 1374-75 ging de watering over tot het gebruikelijke 'boetene' en 'potene'. In de zomer 1375 plantte men 33.300 bundels stro, waarvan 3.800 'beoosten' en 'bewesten Heys'. Daarna verscheen de winter 1375-76 met zijn herhaalde zware stormen. Blijkens de rekening 1375-76 heeft de zeewering tussen de Eiesluis en Blankenberge de ergste en de talrijkste klappen gekregen. Bijna de gehele winter wroet-

ten tientallen mannen en paarden om de bresen te stoppen. Toch laat de rekening nergens doorschemeren dat de weerdijk doorgebroken werd. Een post situeert dijkwerk te Heis. Omstreeks 1 januari 1376 werd de dijk ten oosten van Heis beschadigd. Daar presteerden 13 boeren 63 werkdagen, en 14 spademannen 67 dagen.

In de zomer van 1376 werden wegen hersteld „bi Hectore van Spetelingwerve te Heys int dorp”, en „bezuden Heys”. Tussen 1 oktober 1376 en 2 februari 1377 deed het waterschap 420 pd. par. onkosten om „den Eevvendyc beoesten Heys te hoeghene ende de gate te make- ne”. Ondertussen werd er de gehele winter gezwoged om overal de gaten te dichten, die herhaalde stormen in de zeedijk sloegen. We vermelden hier slechts „ghedycd beoesten Heys met paerden” : 13 paarden werkten samen 63 dagen, en 14 spadelieden 67 dagen⁶².

In de zomer van 1376 plantte het waterschap 32.500 bundels stro op de zeewering. Daarvan verwerkten de poters 11.600 schoven te Heis. Men herstelde de weg „te Heys ieghen de kerke” en „tusschen den Hevendike ende den dorpe van Heys”. „Int dorp van Heys” werd een put in de weg met hout opgevuld. Maar de winter 1376-77 verliep even ramspoedig als de vorige. Op 12 november 1376 sloeg een tempeest een groot gat in de dijk van de Oude- maarspolder : „de grote vloed na sente Mertyns... de grote vloed daer de zee in den polre brac”.

We situeren deze grote dijkbreuk in de buurt van de Eiesluis omdat, zoals we verder zullen zien, de golven zelfs de Koppesluis in de Even- dijk aangevallen hadden. Mogelijks vormde de Duivelsput het overblijfsel van de bedoelde bres. Dit wiel was, even ten westen van de Eie- sluis, tot in het begin van de 20e eeuw merk- baar. Het is echter even goed mogelijk dat de

Duivelsput uit de 15de of een latere eeuw da- teert.

We weten niet hoe lang het geduurd heeft vooraleer de bres van 12 november 1376 dicht geraakte. In dezelfde winter waren er 7 man- nen, die 8 nachten na elkaar „de gate stopten int dorp van Heys in de groete vloed”. Ook de Koppesluis werd hersteld. Deze bestond niet alleen uit een sluisdeurtje, maar ook uit twee houten goten. Een ervan was weggespoeld. Negen mannen hebben „de gote, die ontdreven was van Cobbouds sluus, weder ghehaelt ende gheleit te hare stede”. In de zomer van 1378 werden „de goten vor Cobbouds sluus gheaerd”, en een „gote gheleid inden wegh westwaerd van der kerken van Heys als men gaet tot Clais Vercelien”⁶³.

In de winter 1378-79 pootte men 45.750 bundels stro in vele sectoren van de zeedijk, o.a. „ieghens den dorpe van Heys ende behoos- ten Heys”⁶⁴. De Tiendeschuur van Heis leverde een deel van het stro. In het voorjaar van 1384 „ghinghen sluusmeesters langhes den dunen, omme te besiene waer noet was van stroo te pootene”. De poters plantten vervolgens op de zeedijk 33.500 schoven, o.a. 22.000 'tieghen Heys', waar de Tiendeschuur 4.000 en Klaas Vercelien 3.900 bundels leverde⁶⁵.

Ondertussen vorderde de duinvorming bui- ten de zeedijk. In de periode 1375-85 noteert de ontvanger af en toe dat er zand in en op de Eiesluis waait. In de laatste rekeningen komt herhaaldelijk de mededeling voor dat de sluis- meesters stappen langs de duinen tussen Blan- kenberge en Heis. In deze sektor was inderdaad de oudste zeedijk reeds weggespoeld, en bood het strand een bredere ruimte voor de zandaf- zetting.

Tussen Heis en Knokke nam de sedimentatie echter vlugger toe. Door de landwinning was de westoever van de Zwinmondig oostwaarts

verplaatst⁶⁶. Verscheidene zware stormen, o.a. die van de winters 1375-76 en 1376-77, hadden de westpunt van het eiland Wulpen afgebroken. Door dit laatste feit won de Zwinmonding ruimte, en werd de in- en uitgaande stroming niet meer zo dicht langs het strand van Heist en Knokke gestuwd. In deze sektor bezonk meer slib en zand. Een duinenrij groeide op het strand ten oosten van Heis.

Nog meer nota's van de ontvanger van Eiesluis verwijzen naar de duinvorming. In de zomer van 1387 gingen de sluismeesters „van Blankenberghe tote Heys langhes den dunen”, en rond Kerstdag waren ze in het Sluishuis vergaderd, en „ghynghen lanx den dune oostwaerd”. De jonge duinen boden heel weinig hulp bij het afweren van de zee. De zeedijk moest in de winter 1387-88 te Heis tweemaal grondig hersteld worden. Bij deze twee dijkwerken presteerden een aantal boeren met 86 paarden samen 1.193 'paertdaghen', en 84 spadelieden samen 1.099 werkdagen, en verbruikte men 13.200 bundels stro⁶⁷.

De rekening 1389-90 leert ons nog beter de groeiende duinengordel kennen. Op de maandag vóór Hemelvaartsdag van 1389 „waren de sluismeesters verghadert te Heys, ende van dannen ghinghen sy toot Blankenberghe, ende besaghen ioft noot was van potene *omme t behoud vanden dunen*”. Daarop plantte het waterschap 8.150 bundels tussen Blankenberge en de Olevliet, en 6.450 „van voor Olivliete tot vor *de panne behoosten Heys*”. De ontvanger precizeert echter niet welke hoeveelheid stro er op de dijk en hoeveel er op de duinen gepoot werd. Toch is de bovenstaande mededeling de eerste die erop wijst dat de watering trachtte het vliegende zand vast te houden. Ook leren we voor het eerst 'de panne' kennen. Het gaat om een vallei die zich gevormd had tussen de duinen en de zeedijk ten oosten van Heis.

In het voorjaar van 1390 werd er 'ghedeyct' in verscheidene sectoren. Te Heis was de som van de prestaties : 63 paarden met 686 dagen; 84 spademannen met 853 dagen; 9.600 bundels stro, waarvan de Tiendeschuur er 3.800 leverde, en Hendrik Wavel 1.500. Daarnaast pootte de watering 4.650 schoven op verscheidene plaatsen „van der vierboete te Blankenberghe hoostwaerts”. De ontvanger verantwoordt dit laatste werk als volgt : „omme dat t sant zeere was afghelvloeyt vanden dunen, so dochte den sluismeesters orborlyc dat men pootte om t sant te scuttene alst vloghe”.

De watering timmerde twee nieuwe goten en die werden „gheleit, an elke side van Cobbouts sluus ene”. De rekening bevat verder een paar topografische gegevens over Heis. Er werd „ene gote gheleyt te Heys int dorp besuden Jan Baenst”, en „enen wech ghemaect te Heys int zuutdorp voor de kerke”⁶⁸. Hier noemt men het dorpje Koudekerke gewoon het Zuiddorp. We hebben trouwens op de bovenstaande bladzijden reeds meerdere keren gezien dat de kerk van Koudekerke alleen nog de kerk van Heis geheten werd.

8. De Graafjansdijk

In de loop van de 14de eeuw werden in de Oudemaarspolder zoveel stukken inlaagdijk gebouwd, dat we mogen aannemen dat, tegen het einde van de genoemde eeuw, de oudste zeedijk over zijn gehele lengte door een nieuwe zee-wering vervangen was⁶⁹. Maar ook deze dijk, vooral tussen de Eiesluis en Blankenberge, leed geweldig onder de stormen die in de periode 1370-90 de Vlaamse kust aanvielen. De bouw van een nieuwe inlaag werd absoluut noodzakelijk.

Op 1 april 1394 bevonden acht schepenen van het Brugse Vrije zich „buten der stede van

Blankenberghe an die oostside van der galghe". De voorziene nieuwe dijk moest in het geheel 1.476 R (= 5.680 m) lang zijn. Het werk van de inlaag werd in drie sektoren verdeeld. Het middenstuk, 214 R lang, moest vóór augustus 1394 afgewerkt zijn. Daarna zou men de tweede sektor aanpakken, die 1.142 R verder oostwaarts moest lopen. Het derde deel, 120 R lang, zou aansluiten bij het westeinde van het eerste stuk⁷⁰. Daar de rekeningen van Eiesluis 1394-95 en 1395-96 ontbreken, weten we niet of de aanleg van de inlaag wel in 1394 of 1395 aangepakt werd. Maar volgens de rekening 1395-96 van de Potterie en van SJH betaalden de gelanden 18 ½ sch. par. per gemet „van den dyke te makene in de wateringhe van Heyensluus”⁷¹. Volgens de rekening van Eiesluis 1396-97 bedroeg het dijkgeschot 14 sch. par.; de ontvanger noteert tevens dat 55 G 141 R „weghedycyt syn in 96”.

Omstreeks deze tijd dreigde de zee in de buurt van het Windgat door te breken. Daar zag de zeeoever er als volgt uit. In de voorbije twintig jaren was het strand tussen de dorpen Heis en Knokke ongeveer 200 m verbreed tengevolge van de sedimentatie. Op dit bredere voorland vormden zich duinen en pannen. Tussen de opgroeiende duinengordel⁷² en de zeedijk, die kort na 1302 gebouwd was, ontwikkelde zich al gauw de Panne. De noordwestenwinden joegen het losse zand over twee sektoren van de zeeoever: 1. de zeedijk langs de Panne te Heis; 2. de Groene Dijk bij het dorp Schaarte.

Tussen de genoemde twee sektoren bevond zich de kleine inham van het Windgat, waar de Groene Dijk nog niet door de duinvorming aangetast werd. De dijk even ten westen van het Windgat geraakte helemaal verzand, en vormde geen betrouwbare zeeoever meer. Het oost-einde van de Pannehoek lag onbeschermd en, wanneer de golven in deze hoek zouden binnen-

stromen, dan moest de Pannedijk helpen de Vardenaarspolder droog houden.

Tengevolge daarvan nam het noordeinde van de Pannedijk wel eens de naam van de aangrenzende Groene Dijk over. Op die manier kan men begrijpen dat de watering Eiesluis in 1396 een deel van de Groene Dijk moest herstellen. Het werk „vanden groenen dike te cramene” was ca. 75 R lang; daarbij werden ongeveer 3.000 bundels stro „ghescrient ende verpoot in den groenen dyc”. De rekening vestigt ook onze aandacht op een andere sektor van de opkomende duinengordel: 2.000 schoven „ghepoot bewesten der sluus in den dunen”⁷³.

In 1397 werd de inlaagdijk van 1394 verder doorgetrokken. De gelanden betaalden in 1397 2 sch. 4 d. par. „van dyke te makene te Blankenberghe”⁷⁴. De gelanden betaalden in 1398 een dijkgeschot omwille „van den dyke te makene tusschen Heys ende Blanckenberghe”⁷⁵. Daarnaast vernemen we dat Jan Stapel in 1398 „mat t land datter ute ghedycyt es tusschen der galghen van Blanckenberghe ende Heys”⁷⁶. De genoemde landmeter en zijn helpers ontvingen 20 pd. par. „vanden nieuwen dyke of te legghene binnen desen iare”. Het waterschap vergoede 6 sch. par. per gemet „van uutghedycyt landen buten sdycx”; er gingen 46 G 54 R verloren⁷⁷.

Ondertussen groeide de eerste duinenketen tussen Heis en Knokke. Deze won niet zozeer in de hoogte, maar vooral in de breedte. In de Pannehoek en rond Schaarte overdekte het vliegende zand vele gemeten goede poldergrond. Na de duinverstuuving verschenen nieuwe vijanden. Konijnen kwamen in de duinen wonen. Vandaaruit liepen ze over de velden, en groeven ze zich in de aarden dijken. Zodoende brachten ze de zeeoeveringen in gevaar. Het oudste ons bekende optreden van de autoriteiten in deze zaak is het bezoek van Alexander Spiering, bal-

juw van Brugge. Op 22 februari 1395 schouwde hij te Heis „de dike ende de dunen, die zeere te broken waren van der zee ende doorlopen van den coninen”⁷⁸.

Het duinengebied met de aanwezige konijnen behoorde aan de Graaf. De 'duunheerders' beschermden het wild tegen de plaatselijke bevolking. Het Brugse Vrije bemiddelde bij hertog Filips de Stoute om van hem de toelating los te krijgen dat de kustbewoners de gevaarlijke knaagdieren mochten bestrijden. Tenslotte was de Hertog verplicht toe te geven. Op 27 september 1398 publiceerde hij een oorkonde, waarin hij zijn duinenwachters de passende instructies gaf.

Hij verklaarde dat „de konijnen van onze warande zich opnieuw zo vermenigvuldigd hadden, en zich zozeer over de gronden buiten de duinen verspreidden, omdat de duinenwachters geen toezicht gehouden hadden, zoals ze voordien gewoonlijk deden, dat de konijnen zoveel schade veroorzaakten in de vruchten van de boeren, die bij de duinen woonden, dat deze personen geen voordeel uit hun veldvruchten trokken, en tengevolge daarvan gedoemd waren hun bedrijf te laten vergaan en tot armoede te vervallen, dat de konijnen zo erg de zeedijken beschadigden door er holen in te graven en ze op vele plaatsen te doorboren, dat het weldra zo ver zou komen, dat het zeewater door deze gaten liep, en de dijken deed instorten, waardoor de aanpalende streek zou overstromd geraken”.

Filips de Stoute stelde zijn raadsheer Willem Slyp, de baljuw van Brugge, en Pieter Heyns, toezichter van de dienaars van Vlaanderen, aan om de toestand te overzien. De genoemde drie personen reden naar de plaats, „que l'en appelle Raingaerdsvliete”, en vandaar langs de kust naar Oostende. Onderweg namen ze inlichtingen bij Gillis de Vulder, stedehouder van

de opperduinwachter, bij de plaatselijke duinwachters en sluismeesters, en bij afgevaardigden van de stad Brugge. Samen met hen onderzochten ze de bedreigde plaatsen.

Volgens het rapport van W. Slyp en P. Heyns waren de volgende sectoren het ergst getroffen : 1. „de dijk van een kleine polder (= Vagevierspolder), groot ongeveer 80 G, gelegen op de uithoek bij de monding van de sluis van Reigaarsvliet, nl. waar het water in de zee vloeit”⁷⁹; 2. „le polre Boudin Buts”, groot ongeveer 80 G⁸⁰, „is maar zwak verdedigd door een lage dijk van ca. 120 R, die bij de eerstgenoemde polder aansluit en westwaarts strekt; buiten deze dijk ligt een grote schorre (= Hazegras), die bij uitzonderlijke vloed bedekt is met zeewater dat tegen de dijk klotst”; 3. „aansluitend bij het westeinde van de Butspolder ligt een dijk van ca. 120 R; binnen deze dijk bevinden zich de gronden van de Keuvel; dit gewest noemt men de Watering van Volkaartsgote⁸¹; buiten de dijk ligt een grote schorre (= westelijk deel van het Hazegras), die aan de ene zijde met zand bedekt is; daar huist een massa konijnen, die de bedoelde dijk zo erg doorboord hebben, dat het zeewater er soms doorheen loopt, en over de gronden van de Keuvel vloeit”; 4. de zeedijk die strekt van „nostre ville de Heys”, waar de Watering Eiesluis begint, tot „nostre ville de Blankenbergh”; 5. „les diques de deux petiz polres qui sont a Arrendike emprés Werdunes ” (sic !)⁸².

Samenvattend kunnen we zeggen dat het om de volgende twee delen van de zeekering ging : 1. de dijken van de Vageviers-, Buts- en Hoge Polder; 2. de dijken tussen Heis en Wenduine. De Groene Dijk tussen Knokke en Heis wordt niet meer vermeld, omdat die bijna geheel overstoven was. Uit de bovenstaande beschrijving van de Hazegrasschorren blijkt dat het duinenzand de noordwesthoek van de Hoge Polder,

d.w.z. het Papenpoldertje, naderde. Verder westelijk was de zeedijk tussen Wenduine en Oostende reeds tientallen jaren onder de duinen verdwenen.

Om de bedreigde zeekeringen te redden trof de Hertog de volgende maatregelen. Hij gaf aan de boeren de toelating om de konijnepijpen in hun dijken te stoppen. Daarnaast kregen de duinwachters het bevel om, in twee sectoren, zoveel mogelijk konijnen te vangen: 1. tussen Klemsterke en Bredene; 2. in de omgeving van de Hoge Polder.

De bovengenoemde kommissarissen hadden ook vernomen dat de duinwachters, mits een vergoeding, toelieten dat koeien en ander vee in de duinen graasden. Deze dieren aten het gewas dat daar groeide, zodat de konijnen op de aanpalende velden voedsel gingen zoeken. Ook beletten ze het gras zo hoog op te schieten, dat het de duinen kon beschermen tegen het zeewater. Daarop gebod de Hertog zijn duinwachters ervoor te zorgen, dat geen koeien of andere dieren nog op de duinen graasden⁸³. In de winter 1398-99 traden de autoriteiten op om de konijnen, die in de zeedijken huisden, te vernietigen. De Hertog liet zelfs toe dat men de knaagdieren door middel van fretten uit de dijken joeg⁸⁴. Spijt alle bestrijdingsmiddelen bleven vele stukken van de zeekering met konijnepijpen doorboord. De golven braken in september 1403 door de ondermijnde dijk van Volkaartsgote. Toen de Elizabetvloed (19 nov.) van 1404 toesloeg, werden o.a. tussen Mude en Blankenberge grote delen van de zeekering vernield. Schepenen van het Vrije reden op 22 november naar Heis, Knokke en andere plaatsen, „daer de zee in te broken was”. De zeedijk van Volkaartsgote was zo erg toegetakeld, dat hij in de zomer van 1405 volledig moest herbouwd worden⁸⁵.

Tussen de stormen in werkte de watering

Eiesluis verder aan haar inlaag tussen Heis en Blankenberge. De volgende rekeningen van de Potterie en SJH boekten een uitgave „van dy-cagen” of „van eenen nieuwen dyke”: 1402-03; 1404-05; 1406-07; 1407-08; 1408-09. Heel waarschijnlijk betekent 1408 het jaar waarin de inlaag van 1394 beëindigd werd. Tegelijk meldt de rekening SJH 1408-09 dat ook de gelanden van Reigaarsvliet een bijdrage „van dy-cagen” betaald hebben. Op dit ogenblik grensde het genoemde waterschap alleen nog in de noordwesthoek van de Vardenaarspolder aan de zee. Daarom veronderstellen we dat de zeedijk van Reigaarsvliet, die in de buurt van het Windgat dreigde te verzanden, in 1408-09 door een inlaag vervangen werd⁸⁶.

De duinen van de Pannehoek vormden een verzwakt zeefront in het grensgebied Eiesluis-Reigaarsvliet. Beide wateringen schrikten echter terug voor de kosten om te „doen makene de dunen”. Daarbij kwam het feit dat het noordeinde van de Pannedijk onder het zand verdwenen was, en dat men dus kon redetwisten over de grenslijn tussen beide waterschappen. Afgevaardigden van het Vrije hebben op 2 februari 1411 ter plaatse het geschil bijgelegd, maar er wordt niet medegedeeld op welke manier. Het is echter waar dat de Potterie en SJH in 1413-14 een uitgave „van dicagen” in Eiesluis boeken⁸⁷.

Voordat we verder handelen over de duinvorming, moeten we even wijzen op het Transport van 9 september 1408, dat het landverlies langs de Vlaamse kust opsomt: „voort van der wateringhe van Reingaertsvliete, in de wateringhe van Heys, streckende tote den dorpe van Heys, zyn verloren eene ieghenode gheheeten de panne, die al vervloghen ende te nieten es bi den dunen, omtrent 80 ghemete lands; item van den dorpe van Heys westwaert streckende toter wateringhe van Blanckenberghe es ver-

loren, bi nieuwen zeediken ghemaect, omtrent 200 ghemete lands"⁸⁸.

Uit het bovenstaande rapport blijkt duidelijk dat, tengevolge van de inlaag tussen Heis en Blankenberge, een aanzienlijke strook grond aan de zee prijsgegeven werd, en dat in de Pannehoek de duinen onrustwekkend zuidwaarts vorderden. De afstand tussen de grens van de watering Reigaarsvliet, d.i. hier de Pannedijk, en de westkant van het dorp Heis, d.i. de Kerkstraat A, bedraagt bijna 2 km. Indien we het cijfer 80 G, d.i. 35 ha, heel letterlijk opnemen, dan zou de bedoelde sektor, na de inlaag van 1302, nog een strook met een gemiddelde breedte van 175-200 m verloren hebben. De aangroei van de duinen was echter breder op het oosteinde, en smaller op het westeinde.

De zandverstuiving in de steeds breder wordende Panne kon slechts door een inlaag tegenhouden worden. In het voorjaar van 1418 maakten de sluismeesters van Eiesluis zich klaar voor het werk „van der nieuwer insete, die men maect ieghen den dunen”. De gelanden betaalden vervolgens een bijdrage „van eenen nieuwen dike te helpen makene"⁸⁹. Naar onze mening moet de bedoelde inlaag vereenzelvigd worden met de dijk, die in ommeloper van 1576 als de zeedijk tussen de dorpskom van Heist en de Pannedijk bekend staat⁹⁰.

Laten we nu even een twintigtal jaren terugkeren, en de stand van de zeewering tussen Mude en Blankenberge nagaan. Tussen Mude en Knokke werd de zeedijk, na de Elizabethvloed van 1404, in 1405 grondig herbouwd. In de sektor Knokke-Schaarte nam de eerste duinenketen de functie van de overstoven Groene Dijk over. De Pastuurdijk in de noordwesthoek van de Vardemaarspolder dateert heel waarschijnlijk uit 1408 of 1409. De inlaag in de Panne werd gedeeltelijk in 1418 gelegd; ook deze

heette soms de Pastuurdijk. De nieuwe zeedijk tussen Heis en Blankenberge is vermoedelijk in 1409 beëindigd. De genoemde dijken zijn gebouwd of afgewerkt onder het bewind van Hertog Jan Zonder Vrees, Graaf van Vlaanderen (1404-19), en komen overeen met de lange dijklijn, die op de primitieve kadasterkaarten onder de naam Graafjansdijk te voorschijn komt⁹¹.

9. De parochie Heis in de 14de en 15de eeuw

De parochie wordt enkele keren vermeld in de Brugse stadsrekening 1340-41. De oorzaak daarvan was het volgende. De Vlamingen hadden op 26 januari 1340 koning Edward III van Engeland als leenheer gehuldigd. Daardoor haalden ze zich de vijandschap van de Fransen op de hals. Nadat de Engelse koning met zijn vloot naar zijn land teruggekeerd was, begonnen Franse oorlogsschepen de Zwinmonding te blokkeren. Er werden maatregelen genomen om landingspogingen van de Fransen te vrijdelen. Brugge hielp de kustwacht organiseren om de sluisen van Reigaarsvliet en de handelsvaart te beschermen.

Het stadsbestuur zond op 15 juni een bode „te Blankenberghe ende up die zeezide”. Omstreeks 1 juni verhoogde de aktiviteit rond de Zwinmonding, omdat Edward III van plan was Sluis te bezoeken. Brugge zond op 30 mei een bod „ter Sluus, te Heis ende te Blankenberghe”. Paulinus Leys werd op 10 juni „ysent bi nachte ter Sluus, ende vander Sluus t Oostende, te Blankenberghe, ende weder ter Sluus, ende weder te Heis ende Brucghe met lettren”, Willem Bandhond op 24 juni „te Reinghersvliete toten bailliu van Brucghe met lettren van onser stede”. Precies op die dag verscheen Edward III met zijn vloot vóór de Zwinmonding, en versloeg de Franse blokkadeschepen. De volgende

dag, „1 bode commende van Heis ende van Reinghervliete met lettren tot onser stede”, bracht waarschijnlijk het relaas van de zeeslag⁹².

Zoals we zagen in paragraaf 6 reikte het Noorddorp, in het midden van de 14de eeuw, van de Kerkstraat tot de Ooststraat. Voor zover we kunnen schatten, overschreed de bebouwing toen nauwelijks de Oude Ede en de Zuidstraat. Men kan best geloven dat de huizen nog niet zo dicht bijeenstonden als een tweetal eeuwen later. Toch durven we aannemen dat de dorpskom van Heis vóór 1400 ongeveer 50 woningen bevatte. In die periode bouwden de Heistse vissers zeer bescheidene huizen. Hun woningen bestonden onderaan gedeeltelijk uit baksteen, bovenaan uit hout. Stro vormde het meest gebruikelijke dekmateriaal.

Het merendeel van de bevolking van het Noorddorp bestond vanzelfsprekend uit zeevissers. Hun vuurbaken stond op de dijk van 1302, halverwege de zeezijde van het dorp Heis. De geschreven bronnen uit de 14de eeuw wijzen slechts de volgende neringen aan: twee molens, een smisse, een herberg. De parochie Heis telde onvermijdelijk meer neringdoenden en ambachtslieden. De boeren hadden een wagenmaker nodig. Het bouwen en herstellen van vissersboten vroeg de aanwezigheid van een paar gespecialiseerde werklieden. Wie maakte zeilen, repen, kabels⁹³, netten, manden en ander gerief? Een bevolkte parochie zoals Heis kon een timmerman, een metser, een strodekker, een kleermaker, een schoenmaker, een winkelier gebruiken. Tenslotte welke begoede inwoner, of inwoners traden op als reder?

Voordat de Lisseweegse Watergang aangelegd werd, d.w.z. voordat de waterweg naar Brugge kon ingericht worden, voerden de Heistenaren hun vis over land naar Brugge en andere plaatsen in het binnenland. De bedoelde

landweg vertrok 200 m ten zuiden van het dorp Koudekerke, en droeg daar de toepasselijke naam Visweg. Deze weg liep verder over Dudzele naar Brugge. Tussen Dudzele en Heis nam de Visweg later de naam Heistse Heerweg aan. In paragraaf 3 handelen we over de vaarweg van Heis naar Brugge. Deze werd waarschijnlijk omstreeks 1300 ingericht⁹⁴. De gehele waterweg van Heis tot Zwankendamme werd ook de Heistse Watergang genoemd. Het visvervoer verschaftte werk aan een paar wagenvoerders en schippers.

De kerk en het Tiendenhof van de St.-Bertinsabdij bleven in het Kerkdorp. Maar de aangroei van de bevolking van het Noorddorp verplichtte de pastoor zich in de Noordpriestrate te vestigen. Vermoedelijk bleef de koster in de buurt van de kerk wonen. Zoals gezegd beschikte de parochie Heis over twee molens: 1. de molen op de Evendijk, even ten noordoosten van het Zuiddorp; 2. de Logenhoek- of Oliemolen bij het Windgat. De laatstgenoemde moest op het einde van de 14de eeuw wijken voor het duinezand. Daarna werd op de Evendijk, 300 m ten zuidoosten van het Oostdorp, een molen gebouwd die men de Oostmolen noemde, om die te onderscheiden van de molen ten zuiden van het Noorddorp.

Er bestaan drie aanduidingen dat er in de periode 1440-70 een stuk inlaagdijk gelegd werd: 1. de „inzete die gheleit was in t iaer 42”⁹⁵; 2. de „inzete ghewyst in t iaer 47”⁹⁶; 3. schepenen van Brugge stonden op 7 augustus 1469 „te Heyesluus omme te scauwene den nieuwen dyc aldaer ghemaect”⁹⁷. Deze inlagen dienden o.i. om 1. de dijk van 1394 op het westeinde naar Blankenberge toe door te trekken; 2. tussen de kom van Heis en de Eiesluis de inlaag van 1418 te voltooiën. De laatst genoemde was immers bedoeld om het duinezand tegen te houden⁹⁸. Het Noorddorp moest

dus in het midden van de 15de eeuw nogmaals een strook grond prijsgeven.

Dit verloren terrein te Heis bevatte, gezien van west naar oost, een deel van het Hof van Koudekerke, van de Sacxbilk, van het Hoge Leen, van het woonblok ten noorden van de Noordstraat, van het Oostdorp, en van de Panne. Hoe breed was de strook die verloren ging tengevolge van de zandverstuiving en van de bouw van een tweede inlaagdijk, die ook de naam Graafjansdijk overgenomen heeft? Recht vóór Heis en ten westen van de dorpskom was de duinengordel smaller dan ten oosten van het dorp. We schatten het verlies tussen de Eiesluis en de Vierbote op ca. 100 m, omdat deze laatste, op de inlaagdijk van 1302, buiten de Graafjansdijk standgehouden heeft.

We vernemen een paar interessante gegevens over de Graafjansdijk en de lange panne, die ten oosten van Heist tussen de genoemde dijk en de tweede duinengordel lag. De watering Eiesluis besloot in 1454: „omme den oorboor ende proffyt vanden dike staende in dese wateringhe, zo zal men by ghebode verbieden alde wateringhe duere, dat niemant eeneghe beesten en drive, noch en ette upte voorseide diken, noch ande zyden van dien up eene groote panne, te dien hende dat t gars te bet wassen mach, ende metten zande daer in commende de diken verstaerct moghen worden, t welke zand metten ettene gheene stede en hout, maer altyts vervliecht ten grooten quetsen vanden voorseiden diken”⁹⁹.

Latere leenregisters herinneren aan het feit dat de bovengenoemde drie leenhoven een stuk grond aan de zee prijsgegeven hadden. Het Hof van Koudekerke bezat oorspronkelijk 25 achterlenen. Volgens het leenboek van 1501 waren acht van die manschappen, gelegen tussen de Sacxbilk en de Eiesluis, „over lanc verdonckert ende verdroncken in de zee”; het re-

gister van 1683 schrijft: „verdroncken in de zee ende inde duynen”¹⁰⁰. Een deel van de Sacxbilk en een van zijn vijf achterlenen waren ’verdonckert’¹⁰¹. Over het Hoge Leen wordt gezegd dat maar 6 G 64 R meer groot was: „datter 4 lynen (= 400 R) ligghen in de duynen”¹⁰².

Over de parochie „Heys alias Coudekercke”, vernemen we enkele specifieke gegevens uit een rapport van 1455. Heis behoorde toen bij de dekenij Brugge van het bisdom Doornik. De patroonheilige was Sint Antonius, de pastoor Mattheus Maleghier, de koster-schoolmeester Jan Beelsone. De jaarlijkse inkomsten van de pastorie werden op 25 pd. par. geschat, die van de koster op 7 pd. 4 sch. par. De kapelanie van O.-L.-Vrouw werd beheerd door de koster; de inkomsten ervan bedroegen 80 pd. par.¹⁰³.

Tijdens de oorlog, die in 1465 tussen Filips de Stoute en Lodewijk XI van Frankrijk ontstond, werd de kustwacht ingesteld. De mannen van Knokke zouden, gesteund door Westkapelle, Ramskapelle, Dudzele en Oostkerke, de Hazegrasvlakte bewaken. Maar Heis zou het alleen bolwerken: „te wetene dat si trecken met sterker wake te Heys, ende dat daer gheen nood es, mids den toeverlaet *vanden dorpe dat groot es*”¹⁰⁴. Het ziet ernaar uit dat Heis toen meer bewoners omvatte dan ieder van de vijf bovengenoemde parochies.

Vervolgens ontmoeten we het volgende bericht aangaande Heis. Op 22 november 1472 bevonden schepenen van het Vrije zich „te Lisseweghe ende te Heys, omme aldaer informatie precedente te hoorene ende te ondersouckene wie ende wat persoonen den brant, die ghesciet was binnen de prochie van Heys binnen eenen iare of daer omtrent, ghedaen of ghesteken mochte hebben, ende sonderlinghe of een ghenaept Ogier Vandendriessche in dien tyden daer verkeerende, ende ghevanghen lig-

ghende, vanden instekende vanden voorseyden brande yet weten mochte". De rekening deelt de precieze datum van de brand niet mede, en ook niet hoeveel schade toen aangericht werd¹⁰⁵.

10. De Heistse vissers in de 15de eeuw

Uit hoofdstuk 2, waar we een studie aan het Vlaamse vissersbedrijf in het algemeen wijden, halen we enkele belangrijke zaken aangaande Heis. Omstreeks 1300 was Heis reeds een bekende vissersgemeente. Verder lieten de Heistse korvers zich flink gelden in de zeeoorlog omstreeks 1400. We weten niet hoe sterk de Heistse vissersvloot in die periode was, ook niet in hoeverre de Heistse vissers zich op het haringkaken toelagden, maar het is zeker dat te Heis de visnijverheid bloeide.

In 1402 waren er te Heis personen, die als bemiddelaar bij de verkoop van de visvangst optraden. Dezen bleken echter op het financiële vlak onvoldoende waarborg te bieden. Filips de Stoute werd over deze toestand ingelicht, en vernam het volgende: „Jehan de Baest et Clay Raynart, demourans ou village de Heys et aucuns autres", hieven reeds enige tijd, zonder de toelating van de Hertog, rechten op de schippers die vis aanbrachten om die te laten verkopen, „es villages dudit Heys et de Volminzyde"¹⁰⁶.

De bedoelde personen inden de volgende rechten: 1. „van elk vaartuig, dat geladen met vis in de genoemde plaatsen aankomt, nemen ze een vis"; 2. „wanneer de schippers hun vis verkocht hebben, dan krijgen de bedoelden 6 gr. 4 miten; daarnaast zijn ze verplicht om aan de vissers rekenschap te geven aangaande de opbrengst van de verkochte vis, en hen op de zondag na de verkoop, zonder verdere kosten, het geld te bezorgen".

„Aangezien verscheidene vreemdelingen in

de genoemde plaatsen vis komen kopen, en aangezien de bovengenoemde Jan en Klaas en anderen, die zich in die zaak als tussenpersoon gesteld hebben, geen enkele verplichting op zich genomen hebben om aan de vissers hun geld te bezorgen, zoals in zulk geval behoort te gebeuren, bestaat de mogelijkheid dat de vissers af en toe bedrogen worden en hun geld verliezen".

Om dit gevaar te bezweren, gaf de Hertog op 17 juli 1402, aan zijn 'huissier d'armes' Jehan Broquart, de vergunning om te Heis en Raverside de bewuste rechten op de bovenvermelde manier te heffen. Hij stelde de volgende beperkingen: 1. de vissers mogen zelf hun vangst verkopen, en zijn dus niet verplicht de bedoelde rechten te betalen; 2. J. Broquart mag, door middel van een betrouwbaar tussenpersoon, op zijn riziko de gelden innen, maar moet eerst, tegenover de baljuw van Brugge, de verplichting op zich nemen dat hij telkens op de zondag, zoals boven gezegd is, het geld aan de vissers zal bezorgen¹⁰⁷.

In het 2de kwart van de 15de eeuw ondernam het Brugse Vrije pogingen om de Vlaamse vissers te mobilizeren tegen de kapers die hun boten beroofden. De schepenen van het Vrije bereikten vooreerst weinig samenwerking tussen, enerzijds de vissersgemeenten die onder hun rechtsmacht lagen, nl. Raverside, Wenduine, Heis, Slepeldamme, Kokside, anderzijds de nederzettingen langs de kust van het Vrije en van het Westland, die stadsrecht bezaten en bijgevolg niet onder het beheer van het Vrije of van het Westland vielen, nl. Duinkerke, Nieuwpoort, Oostende, Blankenberge, Sluis, Biervliet.

Eerst uit 1470 komt een bericht tot ons waarin de Heistse vissers uitdrukkelijk vermeld worden in verband met het bemannen van konvoischepen. Het aandeel van Heis was toen

op 16 manschappen gesteld. In 1471 moesten de Heistenaren helpen bij het uitrusten van een van de zes oorlogsschepen. In 1479 werden enkele Heistse vissers door Franse kapers meegenomen. Jan f. Jakob Goossins, „als ontfanghere van der zettinghe ende pointinghe aldaer” (= te Heis), die te Lissewege woonde, eiste dat „de visschers van Heys, ghevanghen zijnde in Vranckerycke”, toch de gestelde som betaalden. Schepenen van het Vrije trachtten op 28 februari 1480 dit geschil te 'verlycken'¹⁰⁸. Het oudste schriftelijk bewijs dat de vissers van Heis, evenals die van Blankenberge en van Wenduine, kaakharing maakten, dateert uit 1483.

Na de dood van Maria van Burgondië in 1482 weigerde het graafschap Vlaanderen Maximiliaan van Oostenrijk als regent te erkennen. Deze bereidde in 1484 een tegenactie voor. De Zeelanders stonden aan zijn zijde. Ze vielen de noordkust van Vlaanderen aan. Nadat ze op Wulpen en Kadzand brand gesticht hadden, bedreigden ze in februari 1485 de linkeroever van de Zwinmonding. Het Vrije gaf het opperbevel in de genoemde sektor aan Pieter de Bey, hoofdman van Heist.

Onder de rubriek „betalinghe ghedaen te Heys ende ten Hasegarse van diversche onkosten van saudeniers ende artillerye” staan o.a. de volgende posten: 28 pd. „van poedre, steenen ende loot gheoorboirt te Heys ende ten Hasegarse”; 33 pd. betaald aan mannen gelegerd van 3 tot 17 maart „ten Hasegarse ende te Heys”, o.a. „Jacob van Poperinghe de trompette”; het vervoer van 100 proppen naar Heis¹⁰⁹. Maar in juni moest het Brugse Vrije de tegenstand opgeven; Filips van Kleef werd aangesteld als kapitein van Sluis¹¹⁰.

In 1488 hernam Vlaanderen het verzet tegen Maximiliaan. Opnieuw bestond de taak van de kustbewoners daarin dat ze de aanvallen van de

Zeelanders moesten afslaan. Heis vormde weerom een steunpunt. Het Vrije gaf Mondsrant van Rokeghem opdracht „capitein te zyne int Noorde, ende te treckene te Heys, omme aldaer hoeft te zyne van 150 gheselle van oorloghen die daer laghen, ende t passage daer te bewarene ieghens de vianden”. Pieter Bale werd op 12 april „ghezonden te Heys met ghelde ende met buspoedere an Mondsrant van Rokeghem”. Op 26 april reisde een schepen „te Heys omme te vernemene of de vianden daer upgeslegghen waren, also de maren ghinghen”¹¹¹. In maart 1489 kregen „10 ghesellen van oorloghen bevel te gaen ligghene in garnisoene te Heys”¹¹².

Maar in de zomer van 1489 verzwakte de weerstand van het Vrije. Graaf van Nassau veroverde in september 1489 Damme, en in november Brugge. F. van Kleef bleef standhouden te Sluis. De Sluizenaren hielden strooptochten op zee en in het Noord-Vrije.

Ook de vreemde troepen van Maximiliaan teisterden het bezette gebied. Schepenen van het Vrije onderhandelen op 27 mei 1491 „metten capitain ligghende te Lisseweghe” over paarden die gestolen waren van „eeneghe vrylaten van Heys”. Op 6 juni trachtten ze „restitucie te ghecryghene van zekere coeyen, ghehaelt te Heys biden ghesellen van oorloghen ligghende te Lisseweghe”. De mannen van Graaf van Nassau hadden het waarlijk op de Heistenaren gemunt. Het Vrije ging op 13 juni „sprekene metten capitein van Brucghe ende Damme up t stic van die van Heys ende Coxyde, die den capitein vanden Damme pillieren ende verbranden wilde omme zekere onghelyc, die hy zeide zyn volke ghedaen zynde”¹¹³.

Ondertussen hernamen de Vlaamse vissers, zo goed en zo kwaad als het ging, hun bedrijf. Schepenen van het Vrije onderhandelden op 19 september met Graaf van Nassau over „t

sauveconduyt vanden visschers van Heys"¹¹⁴. In juni 1492 pakte Nassau het beleg van Sluis aan. In verscheidene ambachten werden pioniers uitgekozen om „te gaen delvene voor de stede van der Sluus ende in Cadsant"¹¹⁵. F. van Kleef gaf zich op 12 oktober over¹¹⁶.

11. De Heistse stuurlieden als Zwinloodsen

Uiteraard kenden de Vlaamse vissers ook in de Middeleeuwen goed het zeegebied vóór hun kust. Ze waren best vertrouwd met de diepten en ondiepten in het zuidelijk deel van de Noordzee. Bij het bedoelde zeegebied behoorde ook de delta van het Zwin. Geen wonder dat buitenlandse handelaars, die de Zwinmondning wilden binnenvaren, reeds vroeg een beroep deden op Vlaamse vissers. Deze laatsten loodsten de zeeschepen tussen de banken en de lage oevers van het Zwin naar Sluus. De 'leedsmannen' worden voor het eerst in 1366 vermeld.

Het lijkt geen twijfel dat de Heistse stuurlieden een niet onaanzienlijke bijdrage tot het bedoelde loodswerk geleverd hebben. Anderzijds leren we uit het Zeeboek van de 15de eeuw, hoe de schippers het best te werk gingen om van het westen uit de monding van het Zwin binnen te zeilen: eerst het Heisdiep binnenvaren door de Vierbote van Heis, die bij de Noordmolen stond, te brengen naast het koor van de kerk van Heis (= Koudekerke); vervolgens het Knokkediep nemen door de kerktoren van Westkapelle naast de kerktoren van Westkapelle te brengen¹¹⁷.

In 1425 begon de stad Brugge de ingang van het Zwin met bakens te merken. Het signalisatiesysteem werd in de loop van de 15de eeuw verbeterd door nog meer baaktonnen en baakmasten te plaatsen. Het werk van de leedsmannen verliep aanvankelijk vrij ongeordend. In

1449 werd een eerste reglement opgesteld¹¹⁸. Het werk van de loodsen gebeurde niet vlot genoeg. Daarom nam Brugge vanaf 1476 een schipper in dienst, die de signalizatie moest verbeteren en onderhouden. Toen Brugge in 1484 de controle op de Zwinloodsen verkreeg, reglementeerde het stadsbestuur dadelijk hun werk. In de belangrijkste vissersgemeenten, nl. Oostende, Wenduine, Blankenberge, Heis, Sluis en Slepeldamme, werden schippers beëdigd als piloten. De beëdigde loodsen droegen een zilveren roer op hun linkermouw, en ze ontvingen een duidelijk bepaald loon voor hun werk¹¹⁹.

Brugge verwierf in 1487 de volledige bevoegdheid over het scheepsverkeer in het Zwin. Vanaf juni 1487 noteert de stadsontvanger in zijn jaarlijkse rekening de binnengeloodste schepen. Hij noteert o.a. de woonplaats van de piloot. Algauw blijkt dat de stuurlieden van Oostende, Wenduine en Blankenberge het grootste aantal van de vaartuigen binnenleidden, omdat de vreemde schepen bij voorkeur hun loods ter hoogte van de genoemde kustplaatsen aan boord namen.

In 1487 loodsten de Heistse piloten 5 schepen binnen: „Pieter Brant ende Willem Boelinc, stierlieden van Heys”, een schip van ± 200 vaten uit Morlaix in Bretagne, geladen met wijn; P. Brant, een Spaans schip, 125 vaten, lading olie; Rykaart Aernouds, „stierman van Heys”, een Spaans schip, 100 vaten, lading zout; Kornelis Hugheman, „stierman van Heys”, een Spaans schip, 170 vaten, lading olie; „Pieter Brandt, stierman van Heys”, Spaans schip, 150 vaten, lading olie. In 1488 verminderde het scheepsverkeer fel ter oorzaak van de oorlog tegen Maximiliaan. Onder de weinige prestaties van loodsen vinden we een Heistenaar: SBR maart-aug. 1488, f° 143vo, Kornelis Humans (= Hughemans), een schip uit Hamburg, ± 130 vaten, lading spek en

Hamburgs bier. Daarna verviel de loodsdienst helemaal¹²⁰.

In december 1499 kon Brugge weer orde scheppen in het werk van de loodsen. De stadsontvanger boekte weer het aantal gepiloteerde schepen. In sommige rekeningen noteerde hij nauwkeurig de naam en de woonplaats van de Vlaamse vissers die als loods gediend heeft. Hier geven we de namen en de prestaties van de Heistse vissers, voor zover die vermeld staan.

SBR 1499-1500, f° 82ro : Anthonis Brant, „stierman van Heys”, loodste op 12 april 1500 een schip van 140 vaten, geladen met wijn; op 21 april een schip van 50 vaten. SBR 1500-01, f° 91vo : Kornelis Hugheman en Joos Corremman, 17 april 1501, een Schots schip van 300 vaten. SBR 1501-02, f° 88ro : Pieter Cloet, „pilote van Heys”, 6 oktober 1501, 80 vaten; idem, 28 januari 1502, 80 vaten; Kornelis Brant, 1502, 110 vaten. SBR 1502-03, f° 83ro : „Cornelis Hughemans stierman, ende Pieter Cools van Heys”, spanden zich, op verzoek van Brugge, bijzonder in, toen in 1503 „de eerste Spaensche vlote ter Sluus” ingebracht werd; 7 niet met naam genoemde „piloten van Heys” loodsten 7 schepen „van diverssche grooten”; Joos Corremman, een schip van 200 vaten, geladen met „olye ende specerie”. SBR 1503-04, f° 87ro : „Jacop f. Loys ende Anthuenis Pauwels, piloten van Heys”, een schip van 200 vaten.

SBR 1504-05, f° 95vo : de ontvanger heeft bij geen enkele piloot zijn woonplaats genoteerd. SBR 1505-06, f° 92ro : Kornelis Loys, 28 april 1506, 140 vaten; Jan Loys, 28 april, 140 vaten; Anthonis Brant, 1 juni, 130 vaten; Willem Boelins, 2 juni, 90 vaten. SBR 1506-07, f° 99ro : Jan Loys, 17 april 1507, 100 vaten; A. Brandt, 10 mei, 140 vaten; W. Boelins, 15 mei, 100 vaten. SBR 1507-08, f° 82ro :

zeer weinig woonplaatsen vermeld. SBR 1508-09, f° 80 vo : W. Boelins, 9 december 1508, 110 vaten; Anthonis f. Kornelis Brants, 12 maart 1509, 120 vaten. SBR 1509-10 en 1510-11 : geen woonplaatsen. SBR 1511-12, f° 103 ro : Stevin Loys van 'Heyst', 11 januari 1512, 120 vaten; W. Boelins, 29 april, 100 vaten.

In de Brugse stadsrekeningen van de zojuist besproken periode, d.i. 1500-1512, wordt de woonplaats van de piloot dikwijls weggelaten. We mogen dus gerust aannemen dat de Heistse vissers gedurende de bedoelde tijdsruimte meer schepen in het Zwin geloodst hebben dan we uit de nota's van de ontvanger kunnen afleiden. Na 1512 ontmoeten we lange tijd geen namen meer in de rubriek 'Piloten'. De Heistse stuurlieden worden verder alleen nog bij groepsprestaties of bij bijzondere opdrachten vermeld¹²¹.

In de loop van de 15de eeuw legden de kuststeden zich meer en meer toe op de kaakharingnijverheid, d.i. de „grootte visscherie”, en de kleinere gemeenten beoefenden vooral de kustvisserij, d.i. de „cleene visscherie”. Maar sommige vissers van de kustdorpen, o.a. van Wenduine en Heis, trokken ook naar het haringseizoen. Het gewoonrecht van de vissers van het Brugse Vrije zal niet van de Keure van Wenduine uit 1484 verschild hebben¹²². We nemen aan dat in de 15de eeuw ook te Heis waarden werkten, die financiële steun verschaften aan de stuurlieden, door hen te helpen hun boten uit te reden, en hun vangsten aan de man te brengen. Er verbleven dus te Heis, evenals te Wenduine, steeds enkele vishandelaars.

Vermoedelijk was te Heis de verhouding tussen de stuurman enerzijds, en de andere bemaningsleden — of die een vierlijnman, een tweelinman, een scheepsjongen of nog wat anders waren — nagenoeg dezelfde als te Wenduine. Over de visnering van Heis omstreeks 1500

kunnen we alleen aangaande de strandvisserij iets met zekerheid mededelen. Bij de discussie over de 'staecvaert' en de 'pyncvaert' werden in april 1504 „Christiaen f. Jacops Weyts, Daneel f. Jans Deysters ende Jacop f. Jacops Reyvaerts, visschers van Heys”, door het Vrije ontboden¹²³.

In paragraaf 3 situeerden we reeds de weg waarlangs de vissers van Heis hun vangsten naar Brugge verscheepten. Het peil van de Lisseweegse Watergang lag ietsje hoger dan dit van de aangrenzende aders. Dit vaartje was bijgevolg over een groot deel van het jaar bevaarbaar. Van Zwankendamme tot Heis bestond de vaarweg uit een gewone watergang, die minder diepte en breedte bezat. De bedoelde sektor, die al gauw de naam Heistse Watergang aannam, kon in droge perioden niet bevaren worden.

Langs het Vrije om poogden de Heistenaren te bekomen dat de watering Eiesluis de waterweg van Zwankendamme naar Heis zou verbeteren. Schepenen reden op 15 april 1506 „naer Heyesluus omme te hoorne de rekeninghe van der watringhe aldaer, ende omme de inghelande te inducerene, dat zy zouden willen doen delven de Eede, of Zwanckendamme te doen makene een ghedelf commende toot in den grooten waterganc, dat de visschers van Heys wintre ende zomere met hueren goede mochten varen toot Brugghe”¹²⁴.

Het Vrije vroeg dus: ofwel de West-Ede uitdelven, ofwel de overdrag te Zwankendamme wegnemen. Blijkbaar werd met het eerste plan beoogd dat men in de West-Ede, en verder in de dijkgracht langs de Graafjansdijk naar het Noorddorp zou varen. Wellicht dacht men hier aan de waterweg waarover de Blankenbergse vissers beschikten. De Blankenbergse Waterloop liep immers tot in de stad¹²⁵. Volgens het tweede plan zou de Heistse Watergang recht-

streeks met het Lisseweegs Vaartje verbonden geweest zijn. Het wegnemen van de Zwankendam zou echter moeilijkheden met de waterstand meegebracht hebben. Zwankendamme is gebleven zoals het was.

Verder twijfelen we er niet aan dat de Heistenaren trachtten, evenals de andere bewoners van de Vlaamse kust, wanneer ze konden, op het strand een zootje vis te bemachtigen. In hst. 2, par. 12 noemen we de soorten netten die men daarbij gebruikte. Uit de ordonnantie van 1510 blijkt dat de kustbewoners reeds vroeger netten door het strandwater sleepten. Terloops leren we de mandendragers van Heis kennen. Schepenen van Brugge stonden op 12 december 1511, „mids zekere mandraghers te Heys, omme zekere affairen die de zelve mandraghers hadden ieghens Ian de Visch als duunheerde”¹²⁶.

Uit een betwisting tussen de pastoor, de kerkmeesters en de parochianen van Heist enerzijds, en Giselbrecht Mathyssone anderzijds, leren we dat de meeste bewoners zich op de zeevisserij toelegden. De eerstgenoemden eisten in 1514 dat G. Mathyssone, „als een vanden oudsten kercmeesters”, het ambt van kerkontvanger zou waarnemen. Deze weigerde „mids dat hij poortre was vander stede van Blanckenberghe, ende dat hij liever uter prochie varen zoude”. De eisers zegden dat, volgens de gewoonte, de functie aan de oudste kerkmeesters toekwam. Indien hij weigerde, dan „zoude de costume breken, ende groot in-trest zijn over de kercke ende parochianen, die visschers ende vele van huus inde zee zyn”. Het schepenkollege van het Vrije verplichtte hem het ambt te aanvaarden¹²⁷.

In 1517 kregen Heistse vissers, nl. Jakob Hugheman en „zyne veynooten”, de opdracht om uit te kijken totdat Karel V met zijn vloot uit Spanje aankwam, „omme hem met hueren

booten te convoyerne ende guydene"¹²⁸. Enige tijd nadat de Keizer aangekomen was, gaf hij het Vrije opdracht om hem te helpen bij zijn terugreis. Schepenen reden op 14 juli 1517 naar Heis „omme t hebbene zekere bootslieden ten minsten coste vanden lande, omme te dienen ende gheleeden als hy te zeyle gaen zoude"¹²⁹. In juni 1518 hebben piloten uit verscheidene kustgemeenten, o.a. uit Heis, de vloot van Don Ferdinand afgewacht en verder naar Zeeland begeleid¹³⁰.

12. De bewoners van Heis in 1525

In september 1525 vernieuwde de kerk van Heis het register van haar bezittingen¹³¹. Behalve vele andere goederen, bezat de kerk in het Noorddorp enkele stukken grond, die ze in perceeltjes verdeelde en aan particulieren verpachtte. De meeste van die peerceeltjes werden bebouwd, andere dienden als groententuin. De opgetrokken gebouwen behoorden geheel of gedeeltelijk aan de bewoner. Dergelijke huurovereenkomst werd een cijns geheten. Het bedoelde register noemt de naam van alle Heistenaren, die in 1525 een perceel van de kerk in pacht hadden, en van degenen die een perceel gebruikten waaruit de kerk een jaarlijkse rente trok, ja zelfs de namen van enkele aanpalende bewoners of eigenaars. Hieronder vermelden we vooreerst de personen, waarover het register uitdrukkelijk zegt dat ze in het Noorddorp een huis bewoonden.

1. De noordzijde van de Noordstraat, te beginnen vanaf de westhoek : Kornelis f. Jakob Hamer; Matthijs Hermans; Jakob f. Jan Dejonghe; Jakob f. Gelein Luucx; Jakob Roegiers; Adriaan f. Anthonis Valle. De percelen waarop de genoemde zes personen woonden paalden „metten noordhende anden zeedyck”, d.i. de Graafjansdijk en strekten allen „metten

zuudhende inde halve strate”, d.i. de Noordstraat. Naast A. Valle lag een perceeltje dat toebehoorde aan Jan f. Jakob van Oost. De rest van de noordzijde van de Noordstraat werd ingenomen door een stuk grond van de Armendis; daarover zegt het register geen woord.

2. Op de zuidzijde van de Noordstraat strekten ook alle percelen van het middenblok tot „in de halve strate”. Halverwege de straat vinden we de volgende bewoners: Anthonis Deyster; Jan Bevelandt; Jan Loys; Anthonis Vandermeulen „die men heet Anthuenis de deckere”; Kornelis van Machelen; Boudin Human. Achter Vandermeulen stonden midden in het blok, de huizen van Pieter Gillis en Jan f. Jan Oghaert.

3. Op de noordzijde van de Zuidstraat stond in de westhoek een huis met een 'partstal', nl. het hoeveke van Anthonis f. Jan Beys. Naast A. Beys woonden verder : Coryn f. Gillis Cloet; „de hofstede ende herberghe daer Anthuenis f. Jans Reyvaerts in wuend”; Jakob f. Klaas Humans; Pieter f. Jan Wouters; weduwe Jan f. Wouter Dobbelaere; Anthonis Valle. Dan volgen een paar percelen die niet aan de kerk behoorden. Verder oostelijk woonden : Pascharis f. Kornelis Deyster; Sebastiaan Depauw met achteraan de woning van Pieter de Hollander; tussen de laatste twee huizen stak een waterput; de twee erven waren immers „ghemeten totten halven tonnepitte”. Op de oostzijde van de bedoelde twee percelen lag „een straetkin”, dat naar de Noordstraat liep. Naast dit steegje vinden we verder : Andries Boelins; Andries f. Jan Balliu; Anthonis Brant. Alle opgesomde erven, behalve P. de Hollander, strekten „metten suudhende inde halve strate”.

4. De zuidzijde van de Zuidstraat, van het westen uit : Jakob Pollet; „thuis daer Jan Lootins den barbier in wuendt”; Jakob f. Ge-

lein Luucx; Jan f. Pieter Beyens; Pieter f. Jan Wouters; Kornelis f. Willem Boelyncx; Andries Hugheman; Pieter f. Jan van Maerdycke; het hoeveke van Jakob f. Jakob Duvel; 'de kercstye'. Tussen Kerkwegel A en de Pompestraat kunnen we slechts de woning van Kristoffel f. Jan Barremans situeren. Enkele meters ten zuiden ervan lag een perceel van 18 R, „daer wylen een vischhuus up plach te staene”.

5. Het Oostdorp, in de zuidwesthoek: weduwe Klaas f. Jakob Hugheman; Gysbrecht Matthyssens; Pieter f. Gillis Valle; weduwe Kornelis f. Jan Claeys; in de zuidoosthoek: het hoeveke met een 'partstal' van de weduwe Kristoffel f. Jan Kornelis; Jan f. Jan Weyts; Gelein f. Rogier de Meulenaere; Boudin f. Jan Brant; Jan f. Pieter Reyvaert. De Pannehofstede stond ca. 100 m ten oosten van de Ooststraat. De hoeve behoorde aan de erfgenamen Kristiaan f. Jakob Weyts, en werd uitgebaat door de weduwe Kristoffel f. Jan Pieters.

Laten we even stilstaan bij de namen van de Heistenaren. We kunnen drie van de Heistse piloten, die in de periode 1487-1512 vermeld worden, in het Noorddorp thuisbrengen: Willem Boelins, Anthonis Brant, Jan Loys. De andere met naam genoemde piloten zullen ook in een of ander blok van het Noorddorp gewoond hebben of waren vóór 1525 overleden. De meest voorkomende familienamen zijn: Brant, Boelins, Cloet, Hugheman¹³², Loys, Valle. Dat twee bewoners van het Noorddorp een paard hielden, mag niemand verwonderen. Hierboven zagen we immers dat de Heistenaren zich op de strandvisserij toeleghden.

Het register van 1525 biedt nog meer topografische en toponimische inlichtingen. Langs de zuidzijde van het Hoge Leen lag een stuk leenland van het Hof van Koudekerke. Op de noordoosthoek van dit perceel bevond zich een deel van het Westdorp. Daar vinden we

het huis van Jan f. Anthonis Claeys. Langs de westzijde ervan stond de woning van Jan f. Jan Depotter, aan de zuidzijde en oostzijde lag 'de kercstie'. De Kerkwegel B vertrok uit de Kerkstraat, liep door het bedoelde perceel leengrond oostwaarts naar de Kerklandweg. Deze laatste was een slag of karrespoor, dat van de Evendijk naar de zeedijk liep. We weten niet hoeveel huizen er in 1525, behalve de genoemde twee, op het Hof van Koudekerke stonden.

We hebben reeds aangetoond dat het steegje, dat door het midden- en het zuidblok zuidwaarts liep, reeds in 1525 bestond. Het was een wegel waarlangs de Heistenaren enerzijds naar het Schottershof, anderzijds langs de Zuidmolen naar de kerk trokken. 'De kercbrugge' bracht de kerkgangers over de Evendijkader. De wegel liep, even ten oosten van „den muelenwal van der zuudt muelen”, over een perceel van 250 R, waarop het hoeveke van Pieter f. Jan Beys stond. De landmeter stipt aan op f° 74ro: „over dit parcheel heift de kercke eenen vryen kercwech, de welcke ghaf Jan Lot”. Hij noemt de wegel verder: „den kercwech die loopt vanden doorpe naer de kercke voor by de thiende schuere”.

Op de westzijde van de Pompestraat, 75 m ten zuiden van de dorpskom, stond het Gasthuis op een perceeltje van de Armendis. Van het Oostdorp uit liep 'de muelenstye' naar de Oostmolen. Deze was gebouwd op de bocht in de Evendijk, die rond de Knibbelswaal gelegd was. Vanaf de Oostmolen strekte de Wulpse Weg noordoostwaarts naar de zeedijk. Daniël van Schoonvelde woonde op een hoeveke, 200 m ten zuidoosten van de Oostmolen.

Dank zij het kerkregister van 1525 kennen we de eigenaars en de pachters van de voornaamste hofsteden. In het 12de Reig, de hoeve Louage: eigenaar Adriaan f. Jakob Valuwaert,

pachter Kristiaan f. Boudin van Waerden; 13de Reig, hoeve R. Dhondt: eigenaar Pieter f. Pieter Beys, pachter Adriaan f. Jan Devroede; hoeve F. Monbaliu: eigenaar Kornelis Fremont, pachter Anthonis f. Lauwereys; 14de Reig, de Jakobinessenhoeve: pachter Pieter f. Pieter Ghielen; 9de Reig, verdwenen hoeve op C 300: eigenaars de erven Maarten f. Jan Weyts, pachter Pieter f. Lucas Loys; 29ste Eie, verdwenen hoeve: eigenaar Jakob Duvel, pachter Jakob Vandenbergh; 30ste Eie, de hoeve Devolder: eigenaar Tomas van Eyewerve, pachter Jakob f. Jan f. Klaas Lambrecht; de hoeve Coornaert: eigenaar Jan f. Jakob van Oost; pachter Kristiaan Vanderschuere; de hoeve Goormachtigh, nu Boerenhof: pachter Pieter f. Willem Beyens; 34ste Eie, de hoeve A. Desmidt, pachter Rijkaart f. Laureins van Waerden.

Landmeter F. Tant verklaart in zijn aanhef dat hij de ligger van de kerk opstelt 'ten versoucke' van Pieter f. Kornelis Gillis, Adriaan f. Hugo Vandenbrielle, Adriaan f. Jan Devroede, Lucas f. Jan f. Klaas Lambrecht, kerkmeesters; Kristiaan f. Boudin van Waerden, ontvanger; Jakob Duvel, Michiel f. Jan Weyts, Anthonis f. Laureins Tant, „ende meer andere prochiaenen”. Enkele van de genoemde personen konden we hierboven situeren. De ligger van 1525 vermeldt terloops nog Kristoffel f. Jan Veerman, Jan Vanderlaey, Willem Vandenbroucke, Jan f. Jan Wilzoete, Kornelis f. Jakob Vanderschueren, Kornelis f. Jan Mattheus, Jan f. Jakob van Oost en Vincent Rycx, als eigenaars of gebruikers van een niet nader omschreven perceel in het Noorddorp. Heel waarschijnlijk woonden deze personen in de dorpskom.

F. Tant moest in zijn ligger alleen de eigendommen van de kerk en de aanpalenden registreren. Zijn landboek laat bijgevolg verschei-

dene hoeken en kanten van het Noorddorp onaangeroerd. Bijvoorbeeld, wat het kruispunt Pompestraat-Panneslag betreft, leren we slechts Gijsbrecht Matthijssens, de bewoner van de noordoosthoek kennen. Zijn huis staat niet als herberg geregistreerd. Daarbij weten we niet of op de noordwesthoek reeds de herberg de Kroon bestond. Voorts rept de landmeter met geen woord over het steegje, dat, volgens de ommeloper van Eiesluis uit 1576, door het midden- en het noordblok naar de zeedijk liep. Daarnaast menen we dat de Noordmolen, die volgens de kaart van Pourbus, in 1571 bij het noordeinde van de bedoelde weg op de zeedijk stond, in 1525 nog niet bestond, aangezien de Zuidmolen toen nog werkte.

Wat de ambachten en neringen betreft, ontmoeten we een herbergier en een barbier. De boven vermelde A. Vandermeulen was vermoedelijk een strodekker. De brouwer, de smid, en waarschijnlijk ook de wagenmaker, waren gevestigd in de kern van het oudste Heis, nl. op het Hoge Leen. Verder kunnen we niet geloven dat een volkrijke nederzetting als Heis slechts één herberg bezat. We nemen aan dat tenminste de Kroon of een herberg op het Hoge Leen bestond. De Heistenaren moesten toch de gelegenheid hebben om, na hun aktiviteit op het Schuttershof, een paar kroezen bier of wijn te drinken. Anderzijds hadden vreemde vishandelaars onderdak nodig.

Samenvattend mogen we zeggen dat de inlichtingen van F. Tant ons toelaten om, in het Noorddorp, op de gronden van de kerk en aanpalende percelen, ongeveer 50 woningen te lokaliseren. Daarvan vinden we er 6 in het noordblok, 21 in het middenblok, 10 in het zuidblok, en 9 in het Oostdorp. We overdrijven niet wanneer we aannemen dat op de overige percelen ca. 40 woningen stonden. Het dorp Heis telde dus in 1525 ongeveer 350 inwoners.

Niemand zal eraan twifelen dat veruit het grootste aantal mannelijke bewoners van het Noorddorp de zeevisserij bedreven. De Heistse vissers legden hun schuiten op het strand links en rechts van de Vierbote. Dit gebouw was buiten de Graafjansdijk blijven staan, en werd stilaan door de duinen van de eerste keten omringd. Verder weten we dat het Kerkdorp heel weinig bewoners bevatte, maar dat er ongeveer 15 grotere en kleinere hoeven over het grondgebied verspreid stonden. De totale bevolking van de parochie Heis beliep bijgevolg in de 16de eeuw 400 tot 450 personen¹³³.

In par. 11 en par. 14 citeren we een aantal vissers, die duidelijk als stuurman bekend stonden. In de onderhavige paragraaf sommen we nog tientallen namen van Heistenaren op. Hier moeten we ons dan afvragen: wie van deze werkte als matroos, als stuurman, als waard? Wie van hen waren in staat om een visschuit uit te rusten? De stuurlieden zelf, ofwel de waarden? Hieronder vermelden we een tiental begoederde personen, die in de periode vóór 1525 grond aan de kerk van Heist geschonken hadden. Wellicht moeten we in deze groep waarden en reders zoeken.

13. De kerkelijke gemeenschap omstreeks 1525

De eerste ons bekende pastoor van de parochie Heis-Koudekerke is „Pieter Key, priester, prochypape van Coudekerke”. Hij staat geboekt bij de eigenaars, die in het 24ste Eie de Roompotschuld moesten betalen¹³⁴. Deze vermelding vormt geen absoluut bewijs dat de pastoor toen reeds bij het Noorddorp woonde. Het is echter zeer waarschijnlijk, gezien de omvang en het belang van het dorp Heis. Even verder zullen we zien dat de pastoor zeker reeds in 1525 op het bedoelde perceel gevestigd was. De tweede pastorie, de Noordpriestrage, stond op Eien-

burg, even ten westen van het Hoge Leen.

Vervolgens putten we gegevens over de parochie „Heys alias Coudekercke” uit een rapport van 1455. Heis behoorde toen bij de dekenij Brugge van het bisdom Doornik. De patroonheilige was de heilige Antonius, de pastoor Mattheus Maleghier, de koster-schoolmeester Jan Beelsone. De jaarlijkse inkomsten van de pastorie werden geschat op 25 pd. par., die van de koster op 7 pd. 4 sch. par. De kape-lanie van O.-L.-Vrouw werd beheerd door de koster; de inkomsten ervan bedroegen 80 pd. par.¹³⁵.

Langs een omweg maken we in 1502 kennis met de pastoor en de kerk van Heis. De kerktoren diende toen als bakken voor de schippers die de ingang van het Zwin zochten. Omstreeks 1500 begon de torenspits te vervallen. Aangezien Brugge er belang bij had dat de kerktoren van Heis flink overeind bleef staan, schonk het stadsbestuur in 1502 2 ½ pd. gr. aan pastoor Boudewyn Steelandt „ter hulpe van der reparacie vanden thorre van der zelve kerke, ende dat midts dat den zelve torre eenen vanden besten landteeken es, die de scippers, in zeede zynde, kennen”¹³⁶.

De reeds aangehaalde ligger van 1525 geeft inlichtingen over de woning van de pastoor. De oudste pastorie heet er de Oude Priestrage. De Noordpriestrage is „de hofstede daer de prochyepape van Heys up woont”¹³⁷. De Tien-deschuur was reeds verdwenen. Het lege perceel wordt omschreven als volgt: „Mynheere van sinte Baertins lant, daer de tiende schuere op plach te staene”. De Tiendemaat en het Molenstuk, twee percelen die aan het Tiendehof paalden, werden in 1525 gepacht door Anthonis Beys. Er stonden een paar huizen even ten noordwesten van het Tiendehof¹³⁸. Het vroege-re vissersdorp Koudekerke was geslonken tot een gehucht bestaande uit een zestal hoeven en

woningen rond de St.-Antoniuskerk.

De omloop van de processie kan voor een groot deel gerekonstrueerd worden. We weten dat de Pannedijk ook Processieweg en Sakramentsdijk genoemd werd, en dat in de uiterste noordoosthoek van de parochie een 'preekstukje' lag. Men mag aannemen dat de processie langs de Tiendeweg, de Evendijk, de Pannedijk en de Pastuurdijk trok naar „t sticxkin daer men s woendaechs in de Syncxsche daghen op preict metter processien"¹³⁹. Het perceeltje bevindt zich op het noordeinde van de weg, die in de ommeloper van Knokke de Processieweg heet¹⁴⁰. Ook de processie van Knokke kwam dus langs de bedoelde plaats voorbij. Het noordeinde van de laatstgenoemde Processieweg was in 1525 reeds met zand overstoven. Het is dan ook zeer aannemelijk dat de plaats „daer men preict..." aanvankelijk 200-300 m noordelijker gelegen heeft, nl. bij het knooppunt Groene Dijk-Processieweg.

De reden waarom, enerzijds de Knokkenaren, anderzijds de Heistenaren, elk op hun processiedag, het preekstukje aandeden, is o.i. duidelijk. Knokke is uit Heis voortgekomen. De dochterparochie stapte mee in de omme-gang van Heis, de moederparochie in die van Knokke. De twee parochies hebben elk de omloop van hun processie zo gekozen, dat ze gemakkelijk aan elkaars omme-gang konden deelnemen. Wat de terugweg van de processie van Heis aangaat, veronderstellen we dat men langs de Graafjansdijk en de Kerkstraat of de Pompestraat naar de kerk terugkeerde.

De folio's 1 tot 59 van het register van 1525 omschrijven de tientallen percelen grond, die de kerk bezat in Heis en de omliggende parochies. In verscheidene gevallen geeft de landmeter de reden waarom de vroegere eigenaar zijn perceel aan de kerk geschonken had. Enkele van die motivaties vallen tamelijk lang

uit, maar ze bevatten zulke interessante details over het kerkinterieur, de taak van de kerkbedienaars, en het religieuze leven van de parochie Heis vóór de godsdiensttroebelen, dat we die zoveel mogelijk zullen aanhalen.

Laurens f. Rijkaart Tant en zijn vrouw Apollonia schonken 2 ½ G in de omgeving van de Oostmolen, „omme voor hemlieden daer vooren ghedaen te hebbene, met vigelie ende commendacie¹⁴¹, een zynghende messe voor requiem, met diaken ende subdiaken ende den costere al andoende; dies sal hebben den prochypape, midsgaders syne offerkersse, 10 sch. par., beede capelaenen ende den costere elc 2 sch. par., ende den luuders 4 sch. par.; ende te deelene 13 provenen¹⁴² elc 2 sch. par. waerd wesende; ende te luuden ter messe ende ter offerande, ende te stellen viere stallichten ten grave; ende dit iaerghetyde sal men doen altoos smaendaechs voor derthien dach in elc iaer" (f° 43v0).

Gelijne, weduwe Jan f. Jakob Weyts „ghe-seyt cappelle", gaf 1 ½ G in het 32ste Eie, om „te doen baernen twee tortsen, als men zynghen sal eenighe messen binnen der kerke, ten sake-reren¹⁴³, ende ter lesende messe een tortse als men sakereert, ende in dier ghelycken, als men eenighe loven doen zal vanden helighen Sacre-mente, twee torsen" (f° 50r0).

Kristiaan Weyts en zijn vrouw Margriete schonken in 1504 1 ½ G in de buurt van de Oostmolen, „omme nu ende ten eeuweghen daghe, altoos zwoensdach naer Paesschen, ghedaen te hebben een iaerghetyde, met vygelie ende een messe van requiem, mette prochypape, capelanen ende costere, waervooren den prochypape zal hebben over dienst ende offerkerssen 10 sch. par., de capelaenen ende den costere elc 2 sch. par.; ende de kercke es ghehouden te stellen twee stallichten ten grave, ende te lesene een de profundis naer de messe

ten grave; voort es de kercke ghehouden te doen deelen 13 proven, elcke prove waerdich zynde 2 sch. par." (f° 56vo).

Michiel f. Jan Weyts 3 G : „hiervooren zal men doen tlof vanden helighen Sacramente, alle zoendaghe voor de noene, ten eeuweghen daghe geduerende; voorts zal de prochypape van Heys ghehouden wesen alle zoendaghe te lesene een de profundis ten grave van Jan f. Jacops Weyts ende Geleyne syn wyf, als de processien inde kerke commen; waer vooren hy zal hebben 3 sch. gr. tsiaers, de 2 capelacnen elck 12 gr. tsiaers, ende den coster 18 gr. tsiaers; midsgaders dat hy ghehouden zal wesen te doen luuden, alzo langhe als tlof ghedueren sal, ghelycke den chaerters vanden lande daer of verclaersen, rustende inde kerkescryne" (f° 49ro).

Maarten f. Jan Weyts en zijn vrouw Barbara fa. Pieter f. Klaas Tant 10 G te Westkapelle, in 1516, „omme nu ende ten eeuweghen daghe ghedaen te hebbene een zynghende messe te weke, metten capelaen ende den costere, te wetene alle dycendaghe, voor den outaer van sinte Niclaeus ende van onse vrouwe upde zoldere binder kercke van Heys, te wetene dat men zynghen zal de messe ende offycie van onser liever vrouwe; voort zo woort de voornoemde kerke ghehouden nu ende ten eeuweghen daghe te doen doene ende zynghen de gulden messe van onser vrouwen, die men heet missus, met dyaken ende subdyaken ende metten orghele, inden choor binder voornoemder kerke, altoos upden woensdach inde quade-temperweke voor kersmisse; ende te luuden metter groote clocke alzo langhe als de voornoemde messe ghedueren zal, al ten coste vander voornoemder kercke" (f° 54ro).

Jakob Duvel en zijn vrouw 9 ½ G in het 33ste Eie, „omme ten eeuweghen daghe ghedaen thebbene een messe de weke, tsvrydaechs,

voor den helegghen Cruce; daervooren den priester te betaelen tsiaers 20 sch. gr. ende den coster van dienste 12 gr.; item alle soendaghe, int incommen metter processie voor de hoochmesse, tlof vanden helegghen Cruce; te betaelene daer vooren den prochiepape 20 gr. elcken presbytere ende den costere 12 gr. stiaers; item een iaerghetyde over hemlieden beeden, ende noch een iearghetyde over Cathelyne heurlieder dochter, twyf was van Fransois Reynaerts, in sulcker maniere als verclaerst staet inden boucke vanden iaerghetyden" (f° 59vo).

Daniël f. Jan Weyts 2 G in Ramskapelle, in het 55ste Reig. „omme eewelicke ende ervedelicke ghedaen te hebben syn iaerghetyde met vigelie, commendacie ende een synghende messe van requiem met diaken ende subdiaken, ende den coster al andoende; daer vooren dat hebben zal den prochiepape, midscaders zyn offerkersen te leveren, 10 sch. par., twee capelanen ende den coster elc 2 sch. par.; ende de kerke es ghehouden te doen luden ter messe ende ter offerande, dies zullen de luders daer voren hebben 4 sch. par.; item noch es de kerke ghehouden te deelen acht proven, elc waerdich zynde 2 sch. par." (f° 4vo).

Jakob f. Pieter Weyts, „gheseyt cappelle", en zijn vrouw Elizabet, 4 G in Ramskapelle en Lissewege, „omme alle iare sdykendachs, veertien daghen naer Paesschen zyn iaerghetyde mede te doene, met vigelie ende commendacien, eene synghende messe van requiem met diaken, subdiaken ende costere, elc andoende; ende te deelene 13 proven, elc waert zynde 2 sch. par.; ende te stellen viere stallichten ten grave; daer vooren heift den prochypape midsgaders zyn offerkerssen 10 sch. par., de twee capelaenen ende den costere elc 2 sch. par." (f° 50vo).

Bij de volgende schenkingen is de motivering zeer kort : 5 G in Ramskapelle, „waer

vooren de kerkmeesters ghehouden zyn iaerlycx te doen doene ter ghedynckenesse vande zielen van Anthuenis f. Hughemans ende Lysbette zyn wyf, in der manieren alst verclaerst staet in eenen brief ghehecht ande ghyfte van dit voorseide landt" (f° 5ro); 6 ½ G in het 30ste Eie „ghaf Jan de Baenst omme Sacrementsmesse alle donderdaeghe mede te doene" (f° 25vo); Marie, vrouw van Jakob Lammens, schonk een rente van 12 sch. par. op ½ G in het Rykemans Stuk te Uitkerke, „een messe van requiem voor onse vrouwen outaere" (f° 102ro); een rente van 7 pd. 4 sch. par. op een weide van 16 G in het 81ste Reig te Ramskapelle, „voor t welcke beset de kercke van Heyst ghehouden es iaerlicx ten daghe vander iaerghetyde van Michiel Weyts te deelene den aermen lieden laekene ende cleeders totter somme van 6 lb. par." (f° 105 ro). In vele gevallen wordt de naam van de gever niet meer vermeld, of volstaat de landmeter met de verwijzing naar een schenkingsakte in de kerkschrijn of naar het boek van de jaargetijden.

Uit de bovenstaande teksten blijkt dat de pastoor verscheidene jaarmissen en wekelijkse diensten moest volbrengen. De schenkers bepaalden de aard en de datum van de gevraagde plechtigheden, het gewenste ceremonieel, en het honorarium van de kerkbedienaars. Zoals we verder zullen zien, beschikte de parochie Heis over een kapelaan. Bij sommige grote plechtigheden ontbood de pastoor een kapelaan uit een naburige parochie, b.v. Westkapelle of Lissewege. In het kerkgebouw was er een orgel. Uit de vermelding „groote clocke" leiden we af dat er in de toren ook een kleinere klok hing. De bepaling „ten grave" bedoelt o.i. dat de overledene binnen de kerk begraven was.

In 1527 wilde de overheid inlichtingen inwinnen over de inkomsten en de lasten van de pastoors van het Brugse Vrije. Het rapport

over de parochie Heis werd op 30 juni 1527 samengesteld door Jeronimus Lammens, „presbyter vicecuratus de Heyst", in opdracht van pastoor Jan Emsen en zijn parochianen. Voor eerst de inkomsten: een doopsel 2 sch. par.; het bezoek aan een zieke 'in pago' 2 sch., 'in villa'¹⁴⁴ 4 sch.; de zuivering van een moeder 6 sch.; de begrafenis van een jong kind met een mis 12 sch., op het kerkhof met een vigilie van 3 lezingen 4 pd., in de kerk met dezelfde plechtigheid 12 pd., in het koor met alle ceremoniën 15 pd. De schrijver stipt aan dat de laatstgenoemde twee gevallen zelden voorkomen.

Daarnaast huldigde Heis een democratisch principe betreffende de trouwplechtigheden: zowel een rijke, als een middenstander of een arme betaalde 36 sch. par. voor zijn huwelijk. Verder trok de pastoor jaarlijks ongeveer 24 pd. par. uit de percelen grond die aan de pastorie toebehoorden. Zijn woning, die zoals we weten de Noordpriestrage was, wordt in het rapport geheten: 'vilissimum presbiterium', een minderwaardige pastorie. De pastoor maakt echter geen gewag van de inkomsten uit de bovenvermelde jaargetijden en andere fundaties.

Het rapport verklaart dat de pastoor verplicht is om iedere dag, zowel zondag als wekdag, zonder enige vergoeding de mis te celebreren op het hoogaltaar, en dat hij, evenals de anderen, allerlei belastingen moest betalen. Aangezien alleen inlichtingen gevraagd werden over de inkomsten van de pastoor, schrijft de onderpastoor niets over de eigendommen van de kerk zelf, noch over zijn eigen taak, noch over de andere kerkbedienaars. Zowel het kerkregister van 1525 als het rapport van 1527 zegt geen woord over de woning van de onderpastoor en die van de koster¹⁴⁵.